

Ilirski ratovi

Tovarović, Barbara

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:222511>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Diplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Povijesti

Barbara Tovarović

Ilirski ratovi

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek 2019.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Odsjek za povijest

Diplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Povijesti

Barbara Tovarović

Ilirski ratovi

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje povijest,

grana antička povijest

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek 2019.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 10. rujna 2019.

Božena Turanović 2677985315644

ime i prezime studenta, JMBAG

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. TKO SU BILI ILIRI?.....	2
2.1 TEORIJE O ETNOGENEZI ILIRA.....	2
2.2 NAZIV “ILIR” I MITOLOŠKA GENEALOGIJA.....	3
2.3 RASPROSTRANJENOST ILIRA.....	4
2.4 ILIRSKA PLEMENA.....	5
2.5 ILIRSKI RATNICI.....	7
2.6 ILIRSKO BRODOVLJE I GUSARSTVO.....	7
3. ILIRSKE DRŽAVNE TVOREVINE.....	9
3.1 KRALJEVINA ENHELEJACA.....	9
3.2 DRŽAVA AUTARIJATA.....	9
3.3 DRŽAVA TAULANATA.....	10
3.4 DARDANSKA KRALJEVINA.....	11
3.5 ILIRSKA KRALJEVINA.....	11
4. NEPRIJATELJI ILIRA: FILIP II., ALEKSANDAR VELIKI I PIR.....	15
5. PRVI ILIRSKO-RIMSKI RAT.....	18
6. DRUGI ILIRSKO-RIMSKI RAT.....	23
7. SKERDILAJD I MAKEDONCI.....	26
7.1 PRVI MAKEDONSKI RAT.....	26
7.2 DRUGI MAKEDONSKI RAT.....	28
8. TREĆI ILIRSKO-RIMSKI RAT.....	31
9. CEZAR I ILIRIK.....	35

10. OKTAVIJAN I ILIRIK.....	38
11. ZAKLJUČAK.....	41
12. POPIS LITERATURE.....	42
13. POPIS PRILOGA.....	43

SAŽETAK

Iliri su nastanjivali područje južno od lijeve obale Neretve, obale Crne Gore i Albanije i u unutrašnjost od istočne Hercegovine do Ohridskog jezera. U Ilire se ubrajaju različita plemena kao što su Ardijejci, Autarijati, Dardanci, Partini, Dasareti i tako dalje. Izvori koji pružaju uvid u povijest ilirskih područja djela su rimskih i grčkih kroničara i povjesničara. Iako ilirska plemena nisu bila ujedinjena, s vremenom se pojavljuju prve države i kraljevstva koja formiraju neka plemena, sve dok se veći broj Ilira nije pod Ardijejcima ujedinio u Ilirsku kraljevinu. Od ratova koje su Iliri vodili najraniji zapisi spominju sukobe s makedonskim vladarima i Epirom koje su Iliri napadali kada bi osjetili da u susjednoj državi dolazi do smjene vladara ili nestabilnosti. Zasigurno najpoznatiji ratovi Ilira su oni s Rimljanima kojih je bilo tri. Prvi put su Rimljani ratovali protiv Teute (229.-228. godine prije Krista), drugi put protiv Demetrija Pharantina (219.-218. godine prije Krista) i treći put protiv Gencija (168. godine prije Krista) nakon kojega nestaje Ilirska kraljevina. Usprkos ilirskom odupiranju, Rimljani svaki put pobjeđuju i uspostavljaju kontrolu nad obalom koja im je bila strateški važna. Nakon što su osvojili obalu, Rimljani tijekom Cezarove i Oktavijanove vladavine pokušavaju zauzeti unutrašnjost.

Ključne riječi: Iliri, Ilirska kraljevina, Agron, Teuta, Gencije

1. UVOD

Cilj ovog rada je prikazati pregled ratova Ilira od onih najranijih (ratovi s Makedoncima za vrijeme Aminte III.) pa sve do Oktavijanove vladavine. Za naslov drugog poglavlja odabrala sam pitanje “Tko su bili Iliri?” i zadatak je tog poglavlja točno odrediti na koga se misli pod nazivom “Iliri”, koja su područja nastanjivala ilirska plemena, ali također kratko spomenuti i ilirsko brodogradnja i gusarstvo koji su činili dio ilirske kulture. U trećem poglavlju navodim i opisujem ilirske države ili kraljevstva koja su se formirala i opisujem povijest svake od njih. U poglavlju “Neprijatelji Ilira: Filip II., Aleksandar Veliki i Pir” govorim o najranijim ilirskim sukobima sa susjedima Makedoncima ali spominjem i rat s Epirom. U petom poglavlju donosim pregled prvog sukoba Ilirske kraljevine s Rimom te koji su bili uzroci i posljedice tog sukoba. Poglavlje “Drugi ilirsko-rimski rat” koncipirano je na isti način kao i prethodno: navodim uzroke i posljedice i donosim opis sukoba. Sljedeće poglavlje se opet odnosi na dva rata između Ilira i Makedonaca, samo što se ovaj put na strani Ilira nalaze i Rimljani pa bi se ovi ratovi mogli nazvati i Rimsko-makedonski ratovi. Iako su im pomogli u ratu s Makedoncima, Iliri pod Gencijem vode rat protiv Rimljana nakon kojega prestaje postojati Ilirska kraljevina. Nakon toga opisujem Cezarovo djelovanje u Iliriku koji je dobio na upravu i kakvo je značenje imala ilirska obala za vrijeme rata između Cezara i Pompeja. U poglavlju “Oktavijan i Ilirik” donosim opis događaja u Iliriku za vrijeme Oktavijana (sukob s Ilirima zbog gusarenja i Delmatima zbog zauzimanja Promone).

2. TKO SU BILI ILIRI?

Na početku je važno odrediti na što mislim pod nazivom “Iliri” budući da sam se susrela s mnogo definicija koje različito određuju pripadnike te zajednice. Čak i grčki i rimski autori koji čine jedan od glavnih izvora za proučavanje povijesti Ilira pod tim nazivom misle na različita plemena koja su nastanjivala jadransku i jonsku obalu te unutrašnjost zapadnog dijela Balkana. Kako bih što jasnije odredila tko su bili Iliri i postavila kontekst za iduća poglavlja, u ovom ću poglavlju govoriti o etnogenezi Ilira, o nazivu “Ilir” i njihovoj mitološkoj genealogiji, o području koje su naseljavali Iliri i o ilirskim zajednicama koje su tamo obitavale, o ilirskim ratnicima te o ilirskom brodogradnji i gusarstvu koje je bilo dio kulture obalnih Ilira.

2.1 TEORIJA O ETNOGENEZI ILIRA

U “Praistoriji jugoslavenskih zemalja” Alojz Benac tvrdi da se prvobitni supstrat iz kojeg su nastali Iliri formirao u postneolitskom dobu poslije propasti većine neolitskih kultura (ova se faza naziva fazom formiranja predilirskih grupa) i da je zatim uslijedila iduća faza u razvoju. Tijekom ranog i srednjeg brončanog doba nije došlo do većih migracija, život je tekao mirno i sve se češće javlja pokapanje mrtvaca pod tumulima. Inače, još nisu sazreli uvjeti za neku veću diferencijaciju među pojedinim područjima i za formiranje čvršćih društvenih zajednica.¹ To se doba spominje kao protoilirsko doba. U kasnom brončanom dobu skeletni ukop pod tumulima postaje dominantan na ilirskom području i sve se više grade utvrđena naselja na brežuljcima (gradine). Zbog raznih društveno-ekonomskih razloga dolazi do formiranja čvršćih zajednica koja će kasnije postati ilirska plemena. U drugoj polovini starijeg željeznog doba su sasvim izdvojene veće plemenske zajednice i, prema Benacu, započinje prava ilirska era. Na simpoziju koji je održan 15. i 16. svibnja 1964. godine arheolog Zdravko Marić i lingvist Radoslav Katičić donose danas prihvaćenu teoriju o Ilirima. Prema Zoranu Mariću, Iliri su najkasnije od 6. st. pr. Kr. nastanjivali područje između rijeke Drima i Vojuše i tvrdi da Iliri nisu nikada u izvorima spominjani sjevernije od Save. Marić tvrdi i da oni sami sebe nisu smatrali Ilirima, već pripadnicima određenog plemena. Radoslav Katičić je naveo četiri imenska područja od kojih svako ima svoj tip onomastike. Od

¹ Skupina autora, *Praistorija jugoslavenskih zemalja, Svezak V.: Željezno doba*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1987., 757.

utvrđenih imenskih područja samo se jugoistočno može dovesti u vezu s etničkom skupinom koju grčki i rimski pisci nazivaju Iliri.²

Iliri su bili pripadnici kulturne skupine Glasinac čiju su osnovnu karakteristiku činile gomile grupirane oko gradina. Središte ove kulture bila je visoravan Glasinac koja se nalazi istočno od Sarajeva, a područje koje obuhvaća ova kultura čine dijelovi zapadne Srbije, sjever Crne Gore, sjeveroistočna Bosna, sjeverna Albanija i južni Jadran. Najstarije gomile pripadaju ranobrončanom razdoblju, a najbrojnije su i najbogatije one u ranom željeznom dobu (800.-450. prije Krista), kada glasinačka kultura doživljava procvat.³ Ova je kultura prepoznatljiva po naseljima koja su utvrđena na vrhu brda i zemljanim tumulima obrubljenim kamenim krugovima koji često sadrže od dva do četiri groba. Tijekom razdoblja procvata dolazi do pojave domaće vladajuće elite, a nalazi koji se sastoje od mačeva, noževa, borbenih sjekira, oklopa i kaciga svjedoče o moći ratničke klase. Glasinačka se kultura može razdvojiti na sjevernu i južnu varijantu. Predstavnicima sjeverne varijante su Autarijati, a južne Ardijejci, Plereji, Daorsi i Labeati.

2.2 NAZIV “ILIR” I MITOLOŠKA GENEALOGIJA

Etimologija naziva “Ilir” također ima više tumačenja i njih navodi Aleksandar Stipčević u svojoj knjizi “Iliri: povijest, život, kultura”. Jedna od teorija govori da je naziv “Ilir” etimološki vezan za zmiju zbog grčkog mita o Illyriusu (Illyriosa je nakon rođenja obavila zmija) i grčkog prijevoda koji znači okretati, ovijati. Jedna od teorija govori da naziv “Ilir” dolazi od naziva rijeke Iler koja je jedan od pritoka Dunava, te bi naziv “Ilir” značio stanovnici oko rijeke Iler. Grci su pojavu Ilira objašnjavali legendom o Illyriusu koji se smatra osnivačem ilirskog naroda. Prema Apolodoru, koji je zapisao tu grčku legendu, Illyrios je bio sin Feničanina Kadma i Harmonije. Legenda govori da je Kadmo, po zapovijedi svoga oca feničkog kralja Agenora, morao u potragu za svojom sestrom Europom koju je oteo Zeus. Kadmo nije uspio pronaći svoju sestru te se stoga nije želio vratiti u domovinu, već se zaustavio u Beociji i tamo osnovao grad Tebu. Kadmo se oženio Harmonijom i prema proročanstvu je otišao među ilirske Enhelejce kako bi im pomogao u ratu i postao njihov kralj. Nakon što je postao kralj, rodio mu se sin koji je dobio ime Illyrios, a po kojem su Iliri

² Radoslav Katičić, “Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija”, u: *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u pristorijsko doba održan 15. i 16. maja 1964.*, ur. Alojz Benac, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1964., 29.

³ Ivan Pamić, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, Alfa, Dubrovnik 2018., 10.

dobili ime. Legenda govori da su se u starosti Kadmo i Harmonija pretvorili u zmije i nastavili živjeti na Elizejskim poljanama.

2.3 RASPROSTRANJENOST ILIRA

Izvori koji govore o teritoriju koji su naseljavali Iliri većinom su djela grčkih i rimskih kroničara dok zasad još nije pronađen niti jedan izvor koji je ilirski. Ilirski izvori koji služe za određivanje ilirskog teritorija su oni arheološki, epigrafski i numizmatički (oni nadopunjuju prethodno spomenute literarne izvore). Grčki kroničari su slabo poznavali unutrašnjost Balkana, ali su zato dobro poznavali obalu zbog trgovačkih veza i osnivanja grčkih kolonija. "Iliri" je bio naziv koji su Grci dodjeljivali svim svojim negrčkim sjevernim susjedima, a čiji su kulturni običaji bili različiti od tračanskih. Od grčkih izvora Ilire spominje Herodot koji ih smješta na površinu od sjevera Jadranskog mora do epirskih granica. Herodot je Ilirima nazivao i Venete i narode središnje Dalmacije, ali spominje i Enhelejce. Opis ilirskih naroda daje i Pseudo Skilak u svojem djelu *Periplus*, a on Ilire smješta na područje južno od Liburna sve do Haonije. U *Periplu* se potom nabrajaju Nestoi, Manioi, Autarijati, Enhelejci i Taulanti u zaleđu Epidamnosa-Dirahija.⁴ Pseudo Skilak je, za razliku od nekih drugih grčkih autora, znao da Ilire čini niz, a ne samo jedna zajednica. Za neke je grčke kroničare karakteristično da područje Ilira šire sve više na sjever i prema unutrašnjosti kako su postupno upoznavali nove zajednice. U *Periegezi* Pseudo Skimn ilirsko područje sužava i smješta ga južno od zadarskog poluotoka, a sužavanje područja je objašnjeno navalom Kelta i pritiskom Liburna na svoje susjede. Rimljani su nešto bolje poznavali unutrašnjost Balkana i zajednice koje su tamo bile nastanjene.

Rimski kroničari Plinije Stariji i Pomponije Mela još više sužavaju ilirsko područje na *Ilyrii proprie dicti* koje počinje južno od Skodre u sjevernoj Albaniji. Ti južni i pravi Iliri odavna su već bili prihvatili mnoge kulturne tekovine svojih helenskih, heleniziranih, ili poluhelenskih susjeda po uzoru kojih su gradili i organizirali svoja naselja i urbana središta, prihvatili novac kao sredstvo zamjene proizvoda i dobara te religijske i kulturne tradicije.⁵ Apijan opet Ilire smješta na veliko područje koje je slično rimskom Iliriku, ali i uspoređuje područje koje su po Grcima nastanjivali Iliri i govori da je to područje bilo veće. Jedan od problema postavljanja etničkih granica su i migracije i ostali procesi zbog kojih ponekad nije postojala stabilna homogena etnička zajednica. U ovom ću radu pod nazivom Iliri misliti na

⁴ Pierre Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Svitava, Zageb 2002., 10.

⁵ Duje Rendić- Miočević, *Iliri i antički svijet*, Književni krug, Split 1989., 15.

pripadnike zajednica koji su nastanjivali područje od lijeve obale Neretve duž današnje Dubrovačko-neretvanske županije, obale Crne Gore i Albanije do otoka Krfa, a u unutrašnjost od istočne Hercegovine, preko Crne Gore i Albanije do Ohridskog jezera. Danijel Džino i Alka Domić Kunić u svojoj knjizi “Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ” spominju i naziv “pravi”, “etnički” ili “južni Iliri”.

2.4 ILIRSKA PLEMENA

Za ovo potpoglavlje koristila sam više različitih izvora, ali sam se najviše oslonila na raspored ilirskih plemena po Pierreu Cabanesu. Ako raspored ilirskih zajednica počinje od juga, ilirski susjedi Epirana su bili Atintani. Atintani su naseljavali bregoviti kraj koji se rasprostirao od desne obale Aoja, sjeverno od Tepelena do Skradarskog kraja. To je područje bilo važno tijekom ratova s Makedonijom jer je nadziralo veze jadranske obale i Tesalije ili Makedonije.

Partini se spominju kao ilirska zajednica koja je bila pod rimskim protektoratom nakon prvog Ilirsko-rimskog rata. Nadzor nad Partinima i Atintanima omogućio je Rimljanima kontrolu nad svim pristupima s makedonske strane (onima koji su bili usmjereni prema jadranskoj obali). Partini su nastanjivali dolinu Škumbi kojom je prolazila cesta koja je povezivala Epidamnos i Apoloniju s obalama Ohridskog jezera. Lokalizacija Partina utvrđena je prema brojnim svjedočanstvima starih autora: Apijana, Diona Kasija, Plinija Starijeg, Cezara.⁶

Dasareti su nastanjivali područje između Osuma i Devolla u Albaniji, a to je područje bilo povezano s Gornjom Makedonijom. Prema Polibiju, osim Pelija, početkom 2. st. pr. Kr., Dasareti imaju više gradova- Antipatriju (koju se obično poistovjećuje s povoljnim položajem beratske utvrde, no o tome istraživači nisu postigli jednoglasnost), Krizondij, Gertunut ili Gerunt i Kreonij, ali njih još treba lokalizirati.⁷ Dasarete treba razlikovati od Pirusta Dasareta koje spominje Tit Livije, a koji su bili nastanjeni u Bosni i istočnoj Crnoj Gori.

Tek u kazivanju događaja iz trećeg makedonskog rata Tit Livije spominje neki drugi ilirski narod, Peneste, smještene sjeverno od Dasareta, sjeverno od Ohridskog jezera.⁸ Glavni im je grad bio Uskana. Apijan, Pseudo Skimn i Strabon spominju narod pod nazivom Brigi

⁶P. Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija*, 35.

⁷ *Isto*, 35.

⁸ *Isto*, 35.

koji su vrlo star narod koji je živio sjeverno od doline Škumbi. Smatra se da su Brigi došli iz Frigije, a prema Apijanuu zamijenili su ih Taulanti.

. Taulanti su nastanjivali ravnicu između Aousa i Drima. Središta Taulanata su se nalazila sjeverno od Drima, a kasnije su se spustili na jug u okolicu Epidamnosa i Apolonije. Zbog prevlasti Liburna koji su pljačkali i pustošili obalom, Taulanti su bili protjerani. S Korinćanima Taulanti osnivaju grad Epidamnos i uspijevaju se ovaj put oduprijeti Liburnima. U zaleđu Epidamnosa, pod grčkim utjecajem, Taulanti su osnovali svoju državu. Neki grčki kroničari spominju njihove kraljeve Galaura i Glauka. Dolina rijeke Mati zacijelo je bila njihova sjeverna granica, dok su na jugu Taulanti graničili s Partinima iz doline Škumbi.⁹

Sjeverno od Taulanata nalazili su se Labeati. Labeati su naseljavali područje od Lissosa na jugu do Meteona, a središte im je bila Skodra. Polibije i Tit Livije spominju Labeate u kontekstu ilirsko-rimskih ratova kada su Labeati bili pod kraljem Gencijem. Labeati su se nalazili unutar kraljevine za vrijeme Gencija, a za vrijeme podjele Ilirije na tri dijela, Lucije Ancije ih je ujedinio.

Ardijejci su ranije, sve do 4. st. pr. Kr., imali svoja središta na desnoj obali Neretve, ali su se odatle morali seliti pod pritiskom Kelta.¹⁰ Kretali su se prema unutrašnjosti i zbog toga se sukobljavaju s Autarijatima. Nakon što su izgubili, smještaju se na obali od Neretve prema jugu. Od Liburna preuzimaju dominaciju nad morem i naseljavaju teritorij Manijaca i Nesta. Tijekom 3. st. pr. Kr. Ardijejci su na vrhuncu moći i sukobljavaju se s Grcima i Rimljanima.

Enhelejci su živjeli oko Bokokotorskog zaljeva, a kasnije se sele na jug između Taulanata i epirskih Haonaca. Prema legendi, njihovi vladari potječu od Kadma koji je njima zavladao i osnovao gradove Budvu i Ohrid. Kraljevina Enhelejaca trajala je od 8. st. pr. Kr. do 6. st. pr. Kr. i nalazila se vjerojatno na području od Ohridskog jezera, do današnje Crne Gore, obuhvaćajući i Boku kotorsku.¹¹

Autarijati su živjeli na području istočne i središnje Bosne. Početkom 4. st. pr. Kr. Autarijati su toliko ojačali da su se počeli širiti na zapad, jug i istok ovladavajući drugim ilirskim i tračkim plemenima.¹² Strabon govori kako su Autarijati jedno vrijeme bili najveći i najmoćniji ilirski narod. Na jugu su im susjedi bili Dardanci s kojima su bili u dobrim

⁹ Isto, 36.

¹⁰ Aleksandar Stipčević, *Iliri: povijest, život, kultura*, Školska knjiga, Zagreb 1989., 28.

¹¹ I. Pamić, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, 17.

¹² Isto, 18.

odnosima, a na istoku su pokorili tračko pleme Tribalija. Na zapadu su ratovali s Ardijejcima zbog nalazišta soli.

Dardanci su naseljavali južnu i srednju Srbiju zapadno od Morave, sjevernu Makedoniju i Kosovo. Vođa Bardilej ujedinjuje plemena na području Kosova i sjeverne Makedonije te stvara Dardansku kraljevinu. Dardanska je kraljevina bila najdugotvornija ilirska državna tvorevina. Nakon konsolidacije vlasti Bardilej je 393. godine prije Krista poduzeo vojni pohod kojim je podčinio Peoniju i Makedoniju, a 385. godine prije Krista napada i osvaja Molossiju u današnjem Epiru.¹³

2.5 ILIRSKI RATNICI

Ilirski ratnici se opisuju kao lako naoružani i oklopljeni, a neki od njih su bili praćkari, strijelci i suličari. Praćkari su imali svoje torbe s kamenjem, a od ostale opreme imali su prsni štitnik, štit, mač ili sjekiru. Na glavi su nosili kapu od kože ili slame. Sličnu opremu imali su i strijelci koji su imali luk i tobolac koji se nosio na leđima ili uz nogu. Njihovi su lukovi bili izrađeni od slojeva drva i rogova sa životinjskim tetivama. Lako naoružani pješaci su od opreme imali veliki okrugli štit (koji je bio izrađen od drveta, kože, pruća ili metala), kacigu, kožni oklop i knemide. Oružje koje su posjedovali činile su sulice (kratko koplje) i mač (najčešće sica, kratki zakrivljeni mač). Njihova uloga je bila da pomoću sulica razbiju neprijateljski štit ili da ga otežaju kako bi se razbio obrambeni zid.

Teže naoružani ratnici bili su pripadnici elite, a po svojoj su opremi bili slični grčkim hoplitima. Ilirski vojnici su nosili ilirsku kacigu koja je imala klasični četvrtasti otvor za lice s dva izdužena štitnika za obraze, a bile su često ukrašene ovnovim glavama, zmijama i drugim totemskim simbolima. Oklope koje su koristili bili su izrađeni od metala ili kože, a od ostale opreme spominju se i knemide, mačevi, bodeži, bojne sjekire i duga koplja. Najpoznatiji tip oklopa je bio linotoraks koji se izrađivao od nekoliko slojeva lanene tkanine i štavljene kože, a pokrivao je vojnikova ramena, prsa i leđa. Red pteriga je pokrivao prepone i butine. Kožni pojasi su bili ukrašeni brončanim ukrasima, a oklopi su se izrađivali od bronce i pletene žice te gusto poredanih toka sa šiljcima.

2.6 ILIRSKO BRODOVLJE I GUSARSTVO

Od ilirskog brodovlja najpoznatiji je bio lemb. Ilirsko se brodovlje najčešće spominje u kontekstu ilirskih pljačkaških pohoda tijekom kojih su koristili lembove i flotu od preko 100

¹³ Isto, 18.

brodova. Iliri su lembove koristili za brze napade na obalna naselja (obalni gradovi su bili poznati po svojem bogatstvu) i trgovačke brodove. To su bili manji brodovi do 25 metara dužine s jednim jarbolom i jedrom, imali su 15-60 veslača koji su bili i ratnici, poredani u jednom redu, rjeđe u dva.¹⁴ Iliri su bili poznati po svojim pomorskim pohodima, a svaka je primorska ilirska zajednica imala svoju luku koja joj je služila za zaštitu brodova od nevremena. Antički pisci navode kako je za vrijeme Gencija ilirsku flotu činilo preko 270 lembova. Najčešće bi se u proljeće odredila polazišna luka u kojoj bi se skupila cijela flota koja bi zatim krenula na jug u gusarske pohode.

Gusarstvo je za Ilire imalo gospodarsku i političku ulogu. Neka ilirska plemena su se gusarstvom bavila još od najstarijih vremena. Najčešća su meta ilirskih gusara bili brodovi koji su plovili istočnom obalom Jadrana prevozeći robu sa sjevera prema jugu i obratno. Razvedena jadranska obala bila je pogodna za plovidbu zbog brojnih otoka i prirodnih luka koje su mogle brodovima pružiti utočište tijekom nevremena. Budući da su Iliri kontrolirali taj dio obale, odlučili su iskoristiti priliku i presretati trgovačke brodove koji su bili natovareni robom. Dok je za Rimljane gusarstvo bilo sramotno, Ilirima je to samo bio jedan od načina privrede, a navodi se da su se gusarstvom bavili i ostali narodi Sredozemlja u kojima nije postojala snažna državna organizacija koja bi se suprotstavila gusarstvu. Gusarstvo je postalo problem nakon razvoja trgovine nakon osnutka Isse i Phara. Prema zakonu, ilirski kraljevi nisu smjeli svojim podanicima zabraniti gusarenje, a izgleda da oni nisu ni imali namjeru preuzeti izravnu kontrolu nad gusarstvom.

Gusarstvo je moglo biti jedan od aspekata procesa intenzivne identitetske preobrazbe među indigenim zajednicama, koja je počela oko 400. godine prije Krista kada su se ove zajednice u širem prostoru budućeg Ilirika našle u području intenzivne komunikacije s latenskim i mediteranskim kulturnim obrascima.¹⁵ Gusarstvo je na neki način doprinijelo raslojavanju društva. Pripadnici lokalne obalne elite su kontrolirali priljeve i posjedovanje skupocjene robe, a oni koji su posjedovali takvu robu društveno su se odijelili od drugih. Do tih se predmeta moglo doći trgovinom, služenjem u tuđoj vojsci ili gusarstvom tako da se može reći da je gusarstvo možda prouzrokovala promjena u lokalnim društvenim zajednicama.

¹⁴ *Isto*, 69.

¹⁵ Danijel Džino, Alka Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ*, Školska knjiga, Zagreb 2013., 81.

3. ILIRSKE DRŽAVNE TVOREVINE

Navodi se da su južni krajevi naseljeni Ilirima ranije nego ostali bili skloni organiziranju u tvorevine nalik kraljevstvu ili državi. Štoviše, svaki autor drugačije imenuje te tvorevine, a ja ću u ovom poglavlju koristiti nazive koje u svojoj knjizi "Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad" koristi Ivan Pamić.

3.1 KRALJEVINA ENHELEJACA

Najstarija kraljevina o kojoj doznajemo iz literarnih izvora bila je Kraljevina Enhelejaca. Kraljevina Enhelejaca nastaje u 8. st. pr. Kr. i traje do 6. st. pr. Kr. . Područje koje je obuhvaćala ta kraljevina uključivalo je područje oko Ohridskog jezera do Crne Gore, obuhvaćajući i Boku Kotorsku. Ova se kraljevina ponekad više pripisuje mitologiji nego povijesti. Prema grčkoj legendi, Kadmo je prema proročanstvu otišao među Enhelejce koji su ratovali sa susjednim narodima. Nakon što je pomogao Enhelejcima da dobiju rat, oni su ga proglasili svojim kraljem. Kadmo je osnovao gradove Budvu i Ohrid, a nakon smrti je sa ženom pokopan u Boki kotorskoj. Iako je legenda o Kadmu samo fikcija, neki događaji iz te legende mogu biti potkrijepljeni arheološkim nalazima. Nalazi dokazuju da je postojala neka vrsta razmjene između Enhelejaca, egejskog područja i Bliskog istoka koja je pratila put kojim su se neolitske kulture širile prema Jadranskom moru. Tim su putem na Jadran dolazili i trgovci iz Fenikije, domovine Kadma. Enhelejci su ratovali s Grcima, o čemu govori Herodot koji smatra da su Enhelejci napali Tebu i hram u Delfima. Vrhunac moći Enhelejci dostižu negdje u 8.-7. st. pr. Kr. ¹⁶ Već u 6. st. pr. Kr. njihova snaga opada, ali njihova država nestaje s povijesne pozornice tek u 4. st. pr. Kr.¹⁷

3.2 DRŽAVA AUTARIJATA

Nakon slabljenja moći Liburna, na kopnu jačaju Autarijati. Autarijati su naseljavali područje središnje i istočne Bosne, ali se početkom 4. st. pr. Kr. šire na zapad, jug i istok. Tijekom širenja Autarijati su osvajali područja drugih ilirskih i tračkih plemena. Nakon širenja, Autarijati su vladali velikim područjem od Dunava pa zamalo do Jadrana. Na jugu su graničili s Dardanacima s kojima su bili u dobrim odnosima. Ratovali su s Ardijejcima zbog nalazišta soli, a sukobljavaju se i s Keltima. Između 320. godine prije Krista i 310. godine prije Krista dolazi do snažnih keltskih napada na Autarijate, a grčki kroničari spominju veliku

¹⁶ A. Stipčević, *Iliri: povijest, život, kultura*, 35.

¹⁷ *Isto*, 35.

epidemiju kuge koju su uzrokovale žabe koje su padale s neba, i kasnije najezde miševa.¹⁸ Zbog svih ovih nepovoljnih događanja Autarijati sele na istok i jug. Krećući se prema jugu, Autarijati dolaze u doticaj s makedonskim kraljem Kasandrom koji im dopušta da nasele zapadne granice Makedonije. Nekoliko je tisuća Autarijata služilo Lizimahu kao plaćenici, a s povijesne scene konačno nestaju 305. godine prije Krista.¹⁹ Teritorij koji su napustili Autarijati zauzimaju Kelti, Dardanci i Ardijejci.

3.3 DRŽAVA TAULANATA

Dok Enhelejci imaju svoju kraljevinu, javlja se još jedna ilirska država koju su formirali Taulanti. Njihovo središte nalazilo u zaleđu grčke kolonije Epidamnosa, a država im se rasprostirala srednjom i sjevernom Albanijom. Ratovali su s Makedoncima, Epiranima i grčkim kolonijama na ilirskoj obali. Prva vijest o njihovoj državi odnosi se na rat što ga je njihov vladar Galaur vodio potkraj 7. st. pr. Kr. protiv makedonskog kralja Argeiosa.²⁰ U zapisima grčkih kroničara spominju se dva taulantska vladara: Galaur i Glauk. Galaur je vladao Tulantima potkraj 7. st. pr. Kr., ali njegovo je postojanje još uvijek upitno zbog pitanja autentičnosti zapisa u kojima se spominje njegovo ime. Drugi vladar koji se spominje bio je Glauk, a on se spominje u sukobu s makedonskim vladarima Aleksandrom i kasnije u sukobu s Kasandrom. Zabilježeno je da nakon što mu je otac bio svrgnut s prijestolja, Glauk na svoj dvor prima mladog Pira koji je kasnije proglašen epirskim kraljem. Godine 437. prije Krista gradska oligarhija u Epidamnosu koja je u svojim rukama držala monopol nad trgovinom s Ilirima, bila je protjerana iz grada i sklonila se u Taulanata tražeći od njih pomoć.²¹ Epidamnus u strahu od Taulanata traži pomoć od Korkire i Korinta. Korkira odlučuje ući u savez s Tulantima, a Korint staje na stranu Epidamnosa. Pobjedu u ratu odnose Taulanti i Korkira te dolazi do jačanja položaja Taulanata koji se sada sve više miješaju u poslove grčkih kolonija. Država Taulanata dostiže vrhunac moći u 4. st. pr. Kr., koja već potkraj tog stoljeća počinje naglo opadati.²² Država Taulanata nestaje nakon što je osvajaju i dijele Dardanci i epirski kralj Pir.

¹⁸ I. Pamić, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, 42.

¹⁹ *Isto*, 42.

²⁰ A. Stipčević, *Iliri: povijest, život, kultura*, 35.

²¹ *Isto*, 35.

²² *Isto*, 35.

3.4 DARDANSKA KRALJEVINA

Naziv "Dardanci" odnosio se na niz plemena koje je stvaralo nekakvu vrstu konfederacije sa zajedničkom podlogom duhovnoga i etničkoga elementa. Dardanci su imali centraliziranu vlast koja se manifestirala u obliku vladara. Na području Kosova i sjeverne Makedonije vođa Bardilej je ujedinio sva plemena i stvorio Dardansku kraljevinu. Svoj je položaj Bardilej ojačao i savezom s Dionizijem Sirakuškim koji mu pruža potporu u vidu vojne pomoći. Bardilej nastavlja osvajanja i kreće prema jugu gdje ga zaustavlja Sparta. Bardilejev poraz pokušavaju iskoristiti Epirci (koji se okupljaju u kraljevinu), Peonci i Makedonci koji se žele osloboditi dardanske vlasti. Dardanci 358. godine prije Krista ponovno ratuju s Makedoncima koje vodi Filip II., a u tom ratu pogiba kralj Bardilej.²³ Svoju moć Dardanci jasno pokazuju 280. i 279. godine prije Krista, kada tijekom najezde Kelta dardanski kralj nudi Ptolemeju Keraunu vojnu pomoć od 20 000 ljudi radi stvaranja saveza protiv zajedničkog neprijatelja, konkretno Kelta.²⁴ Za vrijeme vladara Longara Dardansko kraljevstvo doseže najveći opseg i postaje najmoćnija sila na tom prostoru. Dardanci su prve kontakte s Rimljanima uspostavili 200. godine prije Krista, kada su s njima zaključili ugovor protiv Makedonije.²⁵ Dardanci nastavljaju ratove s Makedoncima, zbog čega makedonski kralj Demetrije II. sklapa savez s novom silom na zapadu, Ardijejcima. Krajem 1. stoljeća Dardansko Kraljevstvo osvajaju Rimljani.

3.5 ILIRSKA KRALJEVINA

Zbog slabljenja Liburna na Jadranu, prodiranja Grka, osnivanja Isse i Pharosa, nestajanja Autarijata, propasti kraljevine Taulanata, slabljenja Epira, pustošenja Kelta, međusobnih ratova grčkih polisa, zauzetost Rima s Kartagom, ratova Dardanije i Makedonije, na istočnoj obali Jadrana javlja se nova sila- savez ilirskih plemena pod vodstvom Ardijejaca.²⁶ U savez s Ardijejcima ulaze Plereji, Manijci i Daorsi dok Plinije donosi podatak da je u kraljevinu bilo uključio oko 89 plemena, a kasnije joj se pridružuje i grčka kolonija Pharos. Do sredine 3. st. pr. Kr. Ardijejci su stvorili jaku državu koja je obuhvaćala područje od srednje Dalmacije do Epira, a koja je za Agrona bila velika vojna sila na moru i kopnu. Grčki kroničari ovu kraljevinu ne nazivaju po plemenu iz koje potječe plemenski rod već je uvijek nazivaju Ilirska kraljevina zato što po prvi put okuplja većinu ilirskih plemena. Ilirska

²³ I. Pamić, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, 18.

²⁴ Zef Mirdita, *Dardanci i Dardanija u antici*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2015., 155.

²⁵ Z. Mirdita, *Dardanci i Dardanija u antici*, 168.

²⁶ I. Pamić, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, 53.

je kraljevina, na čelu sa svojim kraljevskim vladarima, od kojih su neki znali uspješno usmjeriti interese te zajednice u cilju jačanja njene moći, integriteta i prosperiteta, bila primorana povremeno oscilirati između prijateljskih i antagonističkih odnosa s tadašnjim velesilama, Makedonijom i Rimom.²⁷

Kada govorimo o području koje je zauzimala Ilirska kraljevina i njezinim središtima, treba napomenuti da Ilirska kraljevina nije bila centralizirana država, već se njezino središte selilo ovisno o političkim i ratnim situacijama. Tijekom selidbe Ardijejaca na obalu kao središte se navode Ošanići kod Stoca, a kasnije je središte vjerojatno na jednom od otoka ili na području Solinskog bazena. Nakon uključivanja Pharosa u kraljevinu, središte se pomiče na područje srednjodalmatinskih i južnodalmatinskih otoka. Teuta je jedno vrijeme vladala iz Rizana nakon čega je Demetrije Pharanin središte preselio u Pharos. Za vrijeme Skerdilaida središte je bio Rizan ili Skadar, a za vrijeme Pleurata II. središte kraljevine su bili Skadar i Lissos.

Državno uređenje Ilirske kraljevine se može opisati kao plemenski savez s elementima klasične robovlasničke države. Za vrijeme Agrona i Teute kraljevina je imala državne brodove, ali su tako i moćnici imali svoje brodove kojima su samostalno odlazili gusariti. Teritorijalno, Ilirska se kraljevina dijelila na plemenske organizacije kojima su upravljali despoti. U kraljevini je postojao zakon nasljeđivanja vlasti unutar dinastije u kojoj su postojala jasna pravila. Navodi se da je ilirskom državom od 5. st. pr. Kr. do 2. st. pr. Kr. vladalo 15 vladara koji se dijele u dvije dinastije. U prvoj vlada 9 po imenu nam poznatih vladara: Sirrhas (kraj 5. i početak 4. st. pr. Kr.), Bardylis, prvi osnivač dinastije, Grabos, Pleurat, Kleit, Glauk (koji se spominje i kao kralj Taulanata, a kasnije kao i kralj Ilira), Bardilej II., Monounios i Mytilios.²⁸ Nakon te dinastije slijedi druga koja počinje Pleuratom, a nasljeđuje ga Agron, pa maloljetni Pinnes, Teuta, Skerdilaid, Pleurat II. a na kraju njegov sin Gencije kojim završava ta dinastija i ujedno samostalan život ilirske države.²⁹ Ilirsko kraljevstvo koje znamo iz Polibijeva, Dionova i Apijanova izvješća nastoji balansirati između interesa pojedinačnih zajednica i njihovih vođa te nastojanja da se kraljevstvo centralizira po ugledu na dinastičke monarhije helenističkog tipa.³⁰

²⁷ D. Rendić-Miočević, *Iliri i antički svijet*, 16.

²⁸ A. Stipčević, *Iliri: povijest, život, kultura*, 39.

²⁹ *Isto*, 39.

³⁰ D. Džino, A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ*, 72.-73.

Prema grčkom kroničaru Teopompu, suvremeniku tih događaja, Ardijejci dolaze na jadransku obalu nakon sukoba s Keltima, 359./358. godine prije Krista.³¹ Do pojave prvog snažnijeg vladara Pleurata nema podataka o Ardijejcima, ali se nagađa da su se oni u tom razdoblju učvrstili na tom području. Možda su nakon dolaska bili potčinjeni Autarijatima, ali nakon što su Kelti uništili Autarijate moguće je da se Ardijejcima otvorio put prema Jadranu. Kasnije se Ardijejci šire obalom sjeverno i južno od Neretve. Od vladara koji su prethodili Pleuratu, spominju se Pil i njegov sin Daz. U Lumbardskoj psefizmi (odluci) o osnivanju grčkog naselja na otoku Korčuli, a koja se datira u početak 3. st. pr. Kr. spominju se Pil i njegov sin Daz kao ilirski moćnici koji su ugovorom dopustili Isejcima osnivanje kolonije na svom teritoriju.³² Moguće je da su oni bili prethodnici ilirskih kraljeva Balaja, Agrona i Pleurata. Oni se još spominju i na steli iz Oroposa, samo što se spominju Daz i njegov sin Pil. Iz arheoloških ostataka poznato je ime još jednog ilirskog vladara, a to je bio Balaj čije je sjedište bilo u Rizanu. Iako ga grčki kroničari ne spominju, o njegovom postojanju svjedoči nalaz srebrnjaka kojih je pronađeno više od 2 600 komada. Kralja Balaja se smješta od 260. godine prije Krista i 230. godine prije Krista, a vladao je područjem srednje i južne Dalmacije.³³

Uspon Ardijejaca počinje od Pleurata (ne treba ga miješati s Pleuratom koji je bio kralj Taulanata) koji je ustanovio ilirsku dinastiju. Ne zna se točna godina kada je Agron preuzeo vlast iako se većina autora slaže oko godine 250. prije Krista.³⁴ Agron ujedinjuje ilirska plemena i za njegove vladavine Ilirska kraljevina postaje moćna vojna sila. Agron ratuje protiv Etolskog saveza koji je imao veliku političku moć u grčkom svijetu, zauzima grad Phoinike i prisiljava Epirce na savez te tako širi ardijejski utjecaj sve do srednjeg Jadrana na sjeveru i Peloponeza na jugu. Agron se nije dugo veselio pobjedi jer je uslijed pretjerivanja u slavlju dobio upalu potrbušnice od koje umire u zimskim mjesecima 232./231. godine prije Krista.³⁵

S prvom ženom Tritautom imao je sina Pinnesa koji ga je trebao naslijediti, ali je u to vrijeme Pinnes bio maloljetan te je u njegovo ime vladala Teuta, Agronova druga žena. Razdoblje vladavine Teute pamti se po gusarenju ilirskih brodova pravcima istočnog Jadrana i pohodima u Jonsko i Egejsko more. Teuta je imala podršku Skerdilaida, Agronovog brata

³¹ I. Pamić, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, 53.

³² I. Pamić, *Ilirsko kraljevstvo, nastanak, uspon i pad*, 56.

³³ *Isto*, 57.

³⁴ *Isto*, 60.

³⁵ *Isto*, 66.

koji je upravljao vojskom, i Demetrija Pharanina. Njezin je plan bio nastaviti osvajanja Agrona te se pripremala na opsadu grčke kolonije Isse. Dok se Teuta pripremala za pohod, na njezin dvor dolaze rimski poslanici koji traže da Iliri prestanu s gusarenjem. Teuta odgovara da ona može jamčiti samo za državne brodove, jer ilirski zakoni dopuštaju gusarenje privatnim osobama. Rimski poslanik govori da će se ilirski zakoni brzo promijeniti zbog čega ga Teuta kažnjava smrću. Rim zbog Teutinog stava odlučuje napasti Ilirsku kraljevinu, a tijekom rata im se pridružuje Demetrije Pharanin. Teuta doživljava poraz i sklanja se u Rizan, a Rimljani uspostavljaju protektorat Ilirik nad dijelom Ilirske kraljevine.

Teutu na ilirskom prijestolju zamjenjuje Demetrije Pharanin kojega postavljaju Rimljani. Demetrije kasnije ulazi u savez s Histrima i makedonskim kraljem Filipom V. i napada brodove pod rimskom zaštitom. Umjesto da opravda svoje postupke kako je tražio Senat, Demetrije se povlači u Dimallum i kasnije u Pharos. Rimljani na Ilire šalju vojsku i pobjeđuju Demetrija. Nakon što su porazili Demetrija, Rimljani na prijestolje postavljaju maloljetnog Pinnesa. Poslije 218./217. godine prije Krista petnaestogodišnji se Pinnes više ne spominje u povijesnim izvorima pa se pretpostavlja da je umro ili bio ubijen.³⁶

Nakon Pinnesa, kao ilirski kralj se spominje Skerdilaid koji je ratovao s Makedoncima. Skerdilaida nasljeđuje sin Pleurat II. koji s Makedoncima potpisuje mir u Phoinike. Pleurat je bio rimski saveznik i vladao je istom teritorijem Ilirske kraljevine kojim je vladao Agron. Pleurata nasljeđuje njegov sin Gencije čija je vladavina obilježena gusarstvom i sukobom s Rimom. Gencije se pridružuje proturimskom savezu i napada Issu. Rimljani šalju vojsku na Gencija, a u međuvremenu Rimu se pridružuju Daorsi, Taulanti, Pirusti i stanovnici gradova Rizan, Olcinium, Akruvium i Lissos. Gencije se na kraju predaje te je odveden u ropstvo u Rim. Nakon rata s Rimljanima, Ilirska je kraljevina podijeljena na tri dijela.

³⁶ Isto, 96.

4. NEPRIJATELJI ILIRA: FILIP II., ALEKSANDAR VELIKI I PIR

Makedonija je bila jedna od susjednih područja koja je graničila s područjem koje su naseljavali Iliri. Njihovi sukobi počinju već tijekom 4. st. pr. Kr. i nastavljaju se sve do vremena kada Rimljani dolaze na ilirsko područje. Iliri se spominju 393./392. godine prije Krista kada napadaju Makedoniju i tjeraju kralja Aminta III. iz zemlje, ali ga kasnije Tesalci ponovno ustoličuju na tom području.³⁷ 370. godine prije Krista Aminta III. umire i nasljeđuje ga njegov sin Aleksandar za kojeg se kaže da je potkupio Ilire i izručio im svojeg brata Filipa, a tijekom pohoda 368./369. godine prije Krista Aleksandra je ubio njegov rođak Ptolomej.³⁸ Nakon sukoba s Makedonijom treba spomenuti da su Iliri ratovali i protiv Mološana. Još uvijek nije poznato jesu li Iliri tada bili povezani u jednu državu ili su napad na Makedoniju, a kasnije i na Mološane, izvršile dvije različite ilirske države. Također, nije poznato ime vladara koji je predvodio Ilire protiv Makedonije i Mološana. Govori se da su Iliri, između dva osvajanja Makedonije, izvršili napad na Epir 385./384. godine prije Krista.³⁹ Ilirima je pomoć za taj napad pružio Dionizije Sirakuški u obliku dvije tisuće vojnika i petsto grčkih hoplitskih oprema. Mološani su se pokušali oduprijeti, ali su tek uz lakedemonsku pomoć uspjeli pobijediti Ilire.

Prethodno spomenutog Ptolomeja je svladao jedan od kraljevih sinova, Perdika. U grčkim se zapisima Iliri javljaju nakon što je Nikijskim mirom završila prva faza Peloponeskog rata, a zabilježeno je da Sparta šalje svoj vojsku da pomogne makedonskom kralju Perdiki koji je ratovao s Arhabejom (vladarom Linkesta). Ovdje se spominju ilirski ratnici za koje se očekivalo da će sudjelovati na strani Perdike, ali su se kasnije odlučili za Arhabeja. Grčki izvori opisuju kako su ilirski ratnici širili strah svojim ratničkim umijećem i njihovi su protivnici razmišljali kako bi bilo najbolje povući se pred njihovom navalom. Spartanski vojskovođa govori da ilirski ratnici ulijevaju strah, da je njihova rika nepodnošljiva, a sjaj njihovog oružja u zraku izgleda prijeteće. U pograničnom području gornje Makedonije Perdika se sukobljava s Ilirima i doživljava poraz.

Perdika je umro početkom 359. godine prije Krista prilikom strahovitog poraza od Ilira, što nije bilo prvi put da se on borio protiv njih.⁴⁰ Njega je naslijedio Filip II. Za Filipa II. Iliri su predstavljali veliku vanjsku opasnost, tako da ih je htio što prije staviti pod svoju

³⁷ John Wilkes, *Iliri*, Laus, Split 2001., 130.

³⁸ J. Wilkes, *Iliri*, 131.

³⁹ *Isto*, 130.

⁴⁰ *Isto*, 131.

kontrolu. Zbog toga provodi reformu vojske i formira je u falangu, zatim sklapa sporazum s Atenom i Peoncima kako bi se mogao posvetiti Ilirima. Upao je u njihovo područje sa 600 konjanika i 10 000 pješaka i odbacio ponudu ilirskog vladara Bardileja za sporazumom na osnovi status quoa, zahtijevajući umjesto toga izručenje svih makedonskih gradova koje su držali u svojim rukama.⁴¹ U sukobu Filipa II. i Bardileja prvi se put spominje ime ilirskog vladara koji ratuje s Makedoncima. Bardilej se spominje kao ugljenar koji je stekao veliko bogatstvo i osnovao dinastiju, a opljačkanu robu od vojnih pohoda je dijelio. Smatra se da je njegovo sjedište bilo na području južnih Dardanaca. Bardilej je zapovijedao jednako velikom vojskom kao i Filip II. te se odlučuje na napad. Filip II. pobjeđuje Bardileja, a Iliri šalju poklisare, napuštaju makedonsko područje i sklapaju mir.

Nakon sukoba s Bardilejom Filip II. kontrolira područje do Ohrida. Diodor nas obavještava da su se 356. godine prije Krista kraljevi Tračana, Peonaca i Ilira udružili kako bi se suprotstavili rastućoj snazi Makedonije, koja je već porazila svakoga od njih.⁴² U atenskom se dekretu navode vođe koje su stupile u taj savez, a to su bili ilirski vladar Grabo, peonski vladar Lipej i trački vladar Cetriporis. Prije nego što su uspjeli organizirati svoje snage, Filip II. ih je napao. Filip II. sa svojom vojskom provaljuje na ilirsko područje, zauzima njihove gradove i u Makedoniju se vraća s velikim ratnim plijenom. Zatim, kao jedan od sukoba s Ilirima zabilježen je i rat s ilirskim vladarom Pleuratom, a tijekom tog sukoba Filip II. je bio i ranjen. Jedan se rat smješta između 346. godine prije Krista i kraja 343. godine prije Krista kada je zabilježeno da je Filip II. zarobio Dardane i susjedne narode.⁴³

Filipa II. nakon smrti nasljeđuje Aleksandar III. Veliki koji godinu dana nakon smrti Filipa II. kreće u pohod na tračko pleme Tribala i pokorava ih. Pri povratku u Makedoniju Aleksandar je dobio vijest da su se Kleit (Bardilejov sin, dardanski vladar) i Glauk (taulantski vladar) udružili protiv njega ali i da Autarijati čekaju u zasjedi njegovu vojsku. Smatra se da je za pobunu bio odgovoran Kleit, koji je još od Bardilejevog poraza bio pod vlašću Makedonije. Aleksandrov saveznik agrianski kralj Langar je dobio dopuštenje da napadne Ilire i nanosi im teške gubitke. Tijekom sukoba Langar umire, a Iliri odlučuju napasti Makedoniju prije nego što se Aleksandar vrati sa svojeg pohoda. Aleksandar je sa svojom vojskom došao do Peliona, gdje je Kleit čekao Glauka. Navodi se da su Iliri žrtvovali tri dječaka, tri djevojčice i tri crna ovna, napustili svoje položaje i otišli u Pelion ostavljajući

⁴¹ *Isto*, 131.-132.

⁴² *Isto*, 132.

⁴³ *Isto*, 133.

ritualne žrtve. Aleksanadar opsjeda Pelion, ali nakon toga stiže Glauk sa svojom vojskom i Aleksandar, čija je vojska bila brojčano slabija, izvlači svoju vojsku iz položaja između Peliona i Glaukove vojske. Autarijati nisu stigli stići u pomoć Dardancima i Taulantima jer su na njihov teritorij upali Agrijanci, makedonski saveznici. Aleksandar je svojom uvježbanom vojskom, koja se sastojala od falangi i teške konjice, porazila Kleitovu i Glaukovu vojsku. Kleit se nakon sukoba sklanja kod Glauka.

Nakon Aleksandra vlada Kasandar koji 317. godine prije Krista zbacuje Aecida s mološkog prijestolja, a Glauk Aecidovom sinu Piru daje azil. Glauk je držao Pira uza se tijekom deset godina, i čak ga je usvojio kao jednog od svojih sinova prije no što će ga ustoličiti na očevom prijestolu godine 307. prije Krista, odbivši Kasandrov prijedlog da mu isplati 200 talenata ako mu izruči dijete.⁴⁴ Glauk je tu ponudu odbio, a tri godine kasnije Kasandar u sukobu poražava Glauka i zauzima gradove Dirahij i Apoloniju. Kasnije su Korkirani oslobodili Apoloniju i Epidamnos od makedonske posade, te su ostavili Apoloniju da bude slobodna, a Epidamnos su predali Glauku.

Nakon smrti epirskog kralja Alketa, Glauk na epirsko prijestolje postavlja Pira. Pir je htio zavladatai Mediteranom i vladati po uzoru na Aleksandra Velikog te svoje kraljevstvo širi na istok, sjeveroistok, jug i jugoistok. On potčinjava Makedonce koje su oslabili Kelti i zatim kreće u osvajanje pojedinih dijelova ilirskih područja. Pir preuzima Apoloniju i sklapa savez s dasaretskim vladarom Bardilejem II. Nakon toga se Pir sukobljava s Taulantima zbog kontrole nad područjem Škumbija, a zatim dijeli državu Taulanata s Dardancima. Dion Kasije je zapisao kako je Pir ratovao s više ilirskih dinasta, a ostao je zabilježen i Pirov pokušaj da zauzme glavni grad jednog ilirskog plemena. Pir je prvo napadao mjesta kojima su u pomoć dolazili stanovnici drugih gradova. Kada bi grad čiji su stanovnici otišli u pomoć drugom gradu ostao prazan, Pir bi ga zauzeo. Kao jedan od gradova koji je Pir osvojio spominje se i Skodra, a Pirovo širenje na sjever može se ograničiti do doline rijeke Škumbi.

⁴⁴ P. Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija*, 78.

5. PRVI ILIRSKO-RIMSKI RAT

Kao što je u jednom od prethodnih poglavlja o Ilirskoj kraljevini spomenuto, Iliri okupljeni oko Ardijejaca su za vrijeme Agrona bili velika kopnena i pomorska sila. Agron umire nakon velikog slavlja u čast pobjede nad Etolcima i nasljeđuje ga njegov sin Pinnes. Pinnes je u to vrijeme bio maloljetan, te je kao regent postavljena Agronova druga žena Teuta. Područje kojim je Teuta vladala još je uvijek teško odrediti: smatra se da je Pharos bio uključen u Ilirsku kraljevinu, na istoku je kraljevina graničila s Dardancima i Makedoncima a na jugu s Epirom. Teuta dopušta, prema ilirskim zakonima, da oni koji plove samostalno pljačkaju brodove na koje naiđu, ali je i sama skupljala brodovlje i slala ga u pljačkaške pohode. U tim pohodima nisu sudjelovali samo otočni i priobalni Iliri, već i oni iz unutrašnjosti. Teuta je tijekom svoje vladavine imala podršku Agronovog brata Skerdilaida (koji je upravljao vojskom) i Demetrija Pharanina. Demetrije Pharanin je na jug poveo flotu od oko 100 lembe, a Skerdilaid je zapovijedao vojskom od 5000 ratnika. Ove su jedinice kao prvi cilj izabrale Elidu i Meseniju, a to su bile zemlje koje su Iliri i inače često pljačkali jer im je obala bila duga, a najmoćniji su im gradovi bili u unutrašnjosti pa je pomoć protiv iskrcavanja Ilira uvijek bila daleka i spora te su oni bez smetnje prolazili ovim područjima i pljačkali ih.⁴⁵ To je bilo 230. godine prije Krista i, kako izgleda, dio ranije planirane ekspedicije.⁴⁶

Nakon što su Iliri krenuli u pohode sa svojim brodovljem, oni se iskrcavaju u gradu Phoinike i potplaćuju Kelte koji su čuvali taj grad. Kelti im pomažu osvojiti grad i Epirci bježe u smjeru Atintanije. Epirci za pomoć mole Etolce i Ahejce koji šalju vojsku na osvojenu Phoinike. S ilirskom su se vojskom susreli kod Halicarna i spremala se odlučujuća bitka ali zbog problema s Dardancima Teuta naređuje svojim četama da se vrate. Naime, za vrijeme tog pothvata, neka od ilirskih plemena (iako se nigdje točno ne navodi njihovo ime, pretpostavlja se da su to bili Partini) htjela su istupiti iz kraljevine i prijeći Dardancima. U savez s pobunjenim Ilirima stupio je dardanski kralj Longarus. Skerdilaid se vraća na sjever s vojskom i smiruje pobunjene Ilire. Zbog problema s Dardancima Iliri nakon pljačke sklapaju mir s Epircima koji Ilirima moraju platiti otkupninu. Ovaj je događaj dokazao Grcima da je Ilirska kraljevina uistinu bila moćna (ilirska je vojska uspjela osvojiti Phoinike koji je bio najmoćniji grad u Epiru). Epirani su nedugo nakon toga sklopili savez s Teutom i

⁴⁵ Marin Zaninović, *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb 2015., 213.

⁴⁶ M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, 213.

Akarnancima. Nakon epirske ekspedicije Teuta je vladala područjem od srednje Dalmacije do Peloponeza i na svom dvoru je imala veću količinu blaga.

Nakon pljačke Epira, Iliri su počeli sve više pljačkati brodove italskih trgovaca, a jedan dio je i odveden u zarobljeništvo. Rimljani jedno vrijeme nisu obraćali pozornost na Ilire, ali nakon što je Senatu počeo pristizati sve veći broj pritužbi na ilirsko gusarenje, senatori su odlučiti poslati svoje poslanike Gaja i Lucija Korunkanija kako bi ispitali što se događa. Nakon što su se ilirski lembi vratili iz Epira, Teuta je bila oduševljena veličinom plijena što ju je ohrabrilo na daljnje pljačkaške pohode. Za sljedeći pohod Teuta odabire Issu, Epidamnos i Apoloniju. U to vrijeme na njezin dvor dolaze rimski poslanici u pratnji Isejaca koji prenose pritužbe Senata o gusarskim napadima na rimske i isejske brodove. Teuta im odgovara da ona može garantirati da državni brodovi više neće napadati rimske brodove, ali da ne može jamčiti za brodove privatnih vlasnika, zato što po ilirskim zakonima kraljevi nemaju pravo zabraniti pljačkanje. Navodi se da je Teutin odgovor naljutio poslanika Lucija te joj on odgovara sljedeće: “Teuta, Rimljani imaju odličan običaj da država kažnjava zlodjela pojedinaca i pomaže oštećenima. I mi ćemo, s božjom voljom, pokušati tebe ubrzo prisiliti da izmijeniš zakonska prava kraljeva prema Ilirima.”⁴⁷ Nakon što su rimski poslanici lađama krenuli natrag, Teuta je poslala svoje ljude da ubiju Lucija (Pamić navodi da je to bio Gaj). Rimski je brod na povratku napadnut, te je jedan od poslanika ubijen, a ostali ljudi na brodu su zarobljeni. Kasnije, kako bi pokušala ublažiti situaciju, Teuta šalje poslanike u Rim i oslobađa zarobljene Rimljane.

Kada je nastupilo proljeće (229. godine prije Krista), Teuta je opremila još veći broj lembe nego prije i ponovno ih poslala u grčke krajeve.⁴⁸ Jedan dio brodova se kretao prema Korkiri, a drugi se zaustavio u Epidamnosu u namjeri da ga osvoji. Pod izgovorom da su u grad došli po namirnice i vodu, Iliri su ušli u grad i ubili stražare. Iako su Iliri zauzeli zidine, Epidamnjanima su se uspjeli obraniti te su Iliri protjerani iz grada. Oni su se pridružili brodovima koji su krenuli u opsadu Korkire. Kada su Korkirani shvatili namjeru Ilira, u pomoć su pozvali Ahejce i Etolce te stanovnike gradova Apolonije i Epidamnosa. Ilirski se brodovi sukobljavaju s Ahejcima kod otoka Paksa i uz pomoć saveznika Akarnanaca uspijevaju pobijediti ahejsko brodovlje. Pobjedom u ovoj bitki Iliri su zagospodarili morskim rutama u Jadranskom i Jonskom moru. Uvidjevši da im nema spasa, Korkirani su odlučili

⁴⁷ Isto, 216.

⁴⁸ Isto, 216.

prihvatiti Ilire, nakon čega su ilirski zapovjednici ostavili jedan garnizon na čelu s Demetrijem Pharaninom na otoku, a ostatak je ponovno krenuo u opsadu Epidamnosa.

Nakon ovih ilirskih pohoda Rimljani su odlučili intervenirati, tim više što je u Makedoniji umro Teutin saveznik Demetrije, a vlast preuzeo njegov sin Filip V. Demetrijev sin Filip V. je bio maloljetan i umjesto njega vlada regent Antigon Doson. Makedoniju u vrijeme ilirsko-rimskog rata napadaju Dardanci i Tesalci dižu pobunu, tako da on nije pokušao pomoći Teuti. Polibije općenito tvrdi da je rat počeo zbog toga što su Iliri već dugo gusarenjem ometali plovidbu trgovačkih brodova na Jadranu (pri čemu valja podrazumijevati srednji i južni Jadran), te da su zbog toga golemu štetu trpjeli rimski trgovci, koji su bili izloženi pljački, zarobljavanju i ubojstvu.⁴⁹ Apijan, pak, tvrdi da su se Isejci potužili Rimljanima na Agronove Ilire, tj. Ardijejce, tražeći od njih pomoć.⁵⁰

U ljeto 229. godine prije Krista konzuli Gnej Fluvije Centumal i Lucije Postumije Albin kreću rimskom brodovima prema ilirskim područjima.⁵¹ Navodi se da je uzrok ovoga rata bilo ilirsko gusarenje i ubojstvo poslanika, ali je moguće da je jedan od uzroka bila i želja Rima da ima nadzor nad Otrantskim vratima. Kako bi imali kontrolu nad Otrantskim vratima, bila su im potrebna pomorska središta na istočnim obalama tjesnaca. Rimljani su prebacili vojsku od 20 000 legionara i 2 000 konjanika pod vodstvom Lucija Postumija Albina u blizini Apolonije dok je konzul Gnej Fluvije Centumalije otplovio s flotom od 200 brodova na Krk.⁵² Demetrije Pharanin je znao kolika je moć rimske mornarice te je bio spreman Rimljanima predati Korkiru i sve ostalo što je bilo pod njegovom upravom.

Neki od izvora navode da je uzrok Demetrijeve predaje Rimljanima bio druge prirode. Naime, Demetrije je možda još i prije planirao kako bi preuzeo regentstvo uz pomoć Pinnesove majke Triteute i smatra se da je počeo komunicirati s Rimljanima još prije nego što su konzuli napustili Rim. Demetrije i Korkirani su predali svoj grad Rimljanima zato što su mislili da će ih Rimljani zaštititi od Ilira. Demetrije Pharanin staje na stranu Rima i vodi ih prema Apoloniji koja prihvaća rimsku zaštitu. Nakon Apolonije, Rimljani kreću prema Epidamnosu, koji opsjedaju Iliri. Nakon što su doznali da dolaze Rimljani, napuštaju grad. Kao što su to učinili s Korkirom i Apolonijom, tako Rimljani stavljaju i Epidamnos pod svoju zaštitu i kreću prema unutrašnjosti Ilirske kraljevine te pokoravaju Ardijejce. Većina gradova

⁴⁹ Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Leykam international, Zagreb 2009., 88.

⁵⁰ R. Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, 88.

⁵¹ Isto, 220.

⁵² I. Pamić, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, 76.

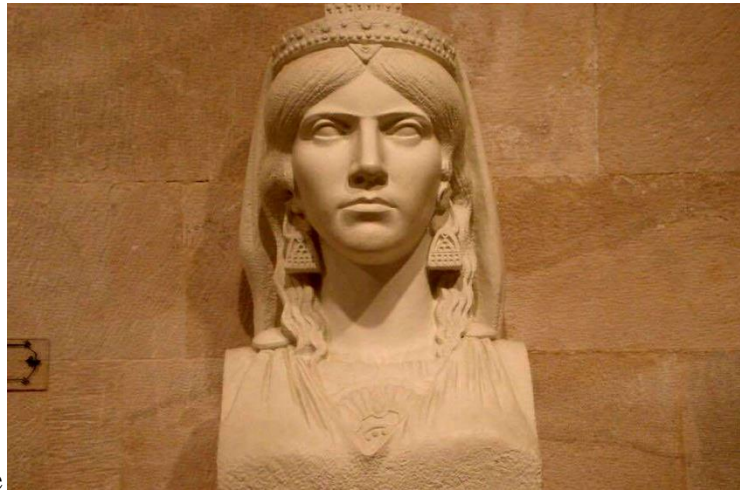
prelazi na stranu Rimljana, osim grada Nutrije koji se odlučuje braniti. Iako su Rimljani uspjeli osvojiti grad, u toj su bitki izgubili dosta legionara i veći broj zapovjednika.

Nakon toga Rimljani kreću prema Issi koju su opsjedali Iliri i uspijevaju je staviti pod svoju zaštitu. Ploveći obalom, Rimljani su osvojili još nekoliko ilirskih središta. Iliri bježe u Arbon (čija lokacija nije poznata, ali se možda odnosi na Biokovo), a Teuta bježi s nekoliko svojih pratitelja u Rizon, jedan od najutvrđenijih gradova. Vladavinu nad jednim dijelom Ilirske Kraljevine Rimljani prepuštaju Demetriju Pharaninu te se s brodovima i vojskom vraćaju u Epidamnos. Najveći pobjednik u ovome je sukobu bio Demetrije Pharanin koji je prvo sudjelovao u Teutinim pljačkaškim pohodima, a kasnije se pridružio Rimljanima i dobio vlast nad dijelom Ilirske kraljevine. Iako se navodi da se on Rimljanima predao zato što je mislio da se protiv njih ne može obraniti, predaja nekih područja njemu na vlast govori možda da je to možda bila nagrada za službu Rimu. Iako neki autori navode imena područja koja je Demetrije dobio, smatra se da točan opseg njegove dinasteje nije poznat. Rimljani su pod svoj protektorat Ilirik stavili Issu, Epidamnos, Apoloniju, Korkiru dok su s Partinima i Atintanima sklopili sporazum.

Konzul Gnej Fulvije Centumal se nakon rata vraća u Rim, a Lucije Postumije Albin provodi zimu u Epidauru kako bi nadzirao osvojena ilirska područja. U proljeće Teuta šalje svoje poslanstvo u Rim i sklapa s njima ugovor, obvezujući se isplatiti odštetu. Također, morala im je predati Ilirsku kraljevinu. Teutina kraljevina podijeljena je na tri dijela: sjeverno područje je obuhvaćalo sjeverno obalno područje (a dodijeljeno je Demetriju Pharaninu koji u svojoj dinasteji ima najveći broj Ilira), na jug (gdje rimski protektorat Ilirik uključuje gradove Korkiru, Apoloniju i Epidamnos i plemena Partina i Atintana) i na unutrašnjost gdje vlast ima Pinnes. Ilirima je isto tako zabranjeno slati više od dva lembe južno od Lissosa kako bi se osigurala sloboda plovidbe između dviju jadranskih obala. Rimljani su uspostavili protektorat nad područjem Partina i Atintanije što im je omogućilo kontrolu nad dva puta koja vode od jadranske obale prema istoku.

Postumije Albin šalje poslanike Etolcima i Ahejskom savezu koji ih obavještavaju o sukobu između Ilira i Rimljana. Nakon Prvog ilirsko-rimskog rata, Rimljani se približavaju Grcima i prvi put službeno dolaze u kontakt s predstavnicima grčkih krajeva. Rimljani su čak dobili ponudu od Korinta da sudjeluju na Istmijским panhelenskim igrama, a Atena je prihvatila rimsko savezništvo pozvavši ih da sudjeluju u Eleuzinskim misterijama. Štoviše, ovim su ratom Rimljani riješili stanje na području južnog dijela Jadranskog mora uspostavivši

protektorat nad dijelom Ilirske kraljevine i grčkim gradovima u tom području. Prethodno spomenuti gradovi Issa, Apolonija, Epidamnos i Korkira postaju *socii et amici populi Romani*. To što su bili *socii et amici populi Romani* oslobađalo je ove gradove i plemena nameta, rimskih posada i namjesnika.⁵³

Prilog 1: Bista Teute

⁵³ I. Zaninović, *Ilirski ratovi*, 226.

6. DRUGI ILIRSKO-RIMSKI RAT

Nakon što je dobio vlast nad dijelom Ilirske kraljevine, Demetrije Pharanin aktivno sudjeluje u ratovima koje su vodili Sparta i Ahejski savez. Grči kroničari navode da je sudjelovao na strani Ahejskog saveza s 1600 vojnika. U ovo je vrijeme Demetrijeva moć narasla i više nego što su to Rimljani željeli. Demetrije je sklopio savez s makedonskim vladarom Antigonom što su mu Rimljani zamjerali, uzimajući u obzir da su Rimljanima Makedonci predstavljali opasnost za istočna obalna područja. Demetrije se približio Antigonu još prije njegova pohoda protiv Kleomena te je javno postao njegov saveznik, i prije 223. godine prije Krista, a vjerojatno nakon 225. godine prije Krista.⁵⁴ Čak i nakon što Antigon pogiba u ratu s Dardancima, Demetrije ponovno sklapa savez, ovaj put s Filipom V. Nakon Prvog ilirskog rata Rimljani nisu pokazivali previše interesa za Ilirsku kraljevinu, dok je Demetrije možda planirao širenje kraljevine prema istoku koje bi bilo moguće uz pomoć Rima.

Prvih godina nakon Prvog ilirsko-rimskog rata grčki kroničari ne donose nikakvih vijesti o Demetriju Pharaninu, što možda govori da je Demetrije poštovao ugovor s Rimom i da Rim nije imao razloga intervenirati na tom području. Međutim, od 220. godine prije Krista, prema Polibijevu izlaganju, što prihvaćaju i neki suvremeni povjesničari, on je odjednom skrenuo i nizom izazovnih i napadačkih akcija protiv Rima, dakle, sasvim suprotno odlučnoj ali opreznoj politici koju je vodio prethodnih godina, izazvao rimsku intervenciju i neizbježan poraz.⁵⁵ Demetrije neformalno vlada kraljevinom, ali kako bi formalizirao vlast, ženi se Agronomom prvom ženom Triteutom i dobiva skrbništvo nad Pinnesom. Dion Kasije nam jedini kazuje da Demetrije Pharski prije 22. godine prije Krista uspijeva pod svojom vlašću objediniti dva dijela Teutinog kraljevstva, razdvojena ugovorom iz 228. godine prije Krista.⁵⁶

Rimske brodove, koji su prevozili žito iz južnih dijelova poluotoka prema Padskoj nizini, napadali su Histri koji su imali podršku Demeterija (koji je s njima sklopio savez). Kao najčešći motiv koji se spominje da ih je poticao na pohod na rimske brodove bila je potreba za žitom, a smatra se da je Demetrije isto bio zainteresiran za opskrbu žitom te je zato podupirao Histre. Od 225. godine prije Krista do 222. godine prije Krista Rimljani su zauzeti u ratu s

⁵⁴ *Isto*, 240.

⁵⁵ *Isto*, 241.-242.

⁵⁶ P. Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija*, 152.

Galima na sjeveru Italije pa Demetrije sa svojim saveznicima počinje vršiti gusarske prepade južno od Lissosa, kršeći sporazum s Rimljanima.⁵⁷

U ljeto 220. godine prije Krista skupa s drugim južnoilirskim dinastom Skerdilaidom isplovio je s 90 lembe, suprotno zaključcima ugovora s Teutom 228. godine prije Krista, koji je dopuštao da njezini podanici mogu južno od Lissosa ploviti samo u dvjema lađama.⁵⁸ Doplovili su do Pilosa ali su tamo odbijeni. Smatra se da nakon Pilosa dolazi do slabljenja veze između Demetrija i Skerdilaida. Nakon toga su se razdvojili i Demetrije kreće prema kikladskom otočju koje pljačka. U pomoć Kikladima dolaze brodovi s Rodosa koji je imao jednu od najmoćnijih flota te se Demetrije pred njima povlači. Skerdilaid se vraća u Naupaktu gdje sklapa ugovor o plijenu s Etolcima s kojima planira napad na Ahaju. Skerdilaid sa saveznicima osvaja grad Kynithu i prodire u Ahaju. Kada su čuli da su Ahejci tražili makedonskog kralja Filipa V. za pomoć, odlučili su se povući. Tijekom povratka iz pljačke kiklaskog otočja, Demetrija zaustavlja makedonski zapovjednik Taurion koji mu nudi da pomogne Ahejcima u zamjenu za prebacivanje brodova preko Istamske prevlake. Demetrije pristaje i pljačka etolske gradove, iako su Etolci već napustili to područje, i vraća se u Korint.

Rimljani su u to vrijeme bili jako osjetljivi na događaje na istočnoj strani Jadrana jer im je prijetila opasnost od Kartage. U očima Rimljana, postojala je opasnost da Demetrije zadobije preveliku moć i da osvoji savezničke gradove Epidamnos i Apoloniju ali i da postane Hanibalov saveznik. Također, smetala im je Demetrijeva povezanost s Makedonijom. Senat je u proljeće, dakle, točno 10 godina nakon prve intervencije, uputio u Iliridu konzule Lucija Emilija Paula i Marka Livija Salinatora.⁵⁹ Njihova je vojska bila približno velika kao i u prvom ratu s Ilirima (200 brodova, 20 000 pješaka i 2 000 konjanika).

Navodi se više razloga zbog kojih je Senat poslao vojsku na Demetrija: smatra se da su Senatom vladali konzuli željni vojničke slave, pa da su zbog toga Demetrija smatrali velikom prijetnjom ili zbog mišljenja da, u slučaju da izbije rat s Kartagom, bilo dobro da imaju jadransko zaleđe pod kontrolom. Kada je Demetrije saznao za dolazak konzula, u Dimallu oprema svoje brodovlje i u ostalim središtima kraljevine daje poubijati političke protivnike i postaviti svoje saveznike. Demetrije Pharantin je za obranu Pharosa postavio vojsku od 6 000 vojnika. Emilije Paulo je prvo odlučili napasti Dimallu koja je bila na glasu

⁵⁷ I. Pamić, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, 86.

⁵⁸ M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, 250.

⁵⁹ *Isto*, 253.

kao neosvojiva utvrda. Sedmog dana opsade utvrda je osvojena, nakon čega su brojni Demetrijevi saveznici stali na stranu Rima.

Sljedeća meta rimskih konzula bio je Pharos. Konzuli su već čuli da je Demetrije za obranu grada skupio biranu vojsku i da se opskrbio zalihama za dugu opsadu. Zbog toga su konzuli odlučili pripremiti posebnu taktiku za osvajanje ovog grada. Veći dio vojske konzuli su iskrkali u šumovitim uvalama, a kada se razdanilo, s 20 su lađa krenuli prema luci blizu grada. Kada je Demetrije vidio mali broj lađa, krenuo im je ususret kako bi onemogućio iskrcavanje. Dok je Demetrije čekao u luci, iz grada u pomoć pristizala je vojska te je tako uskoro cijela vojska napustila grad. U međuvremenu, rimska vojska, koja se noću iskrkala, zauzela je brežuljak koji se nalazio između luke i grada i tako Demetriju presjekla put. Demetrije se zato vraća prema gradu i sukobljava se s vojskom. Dok vodi bitku, Demetrijevu vojsku napada i vojska koja se iskrkala u luci. Na kraju Demetrijeva vojska bježi i traži zaklone po otoku, a sam Demetrije je već imao pripremljeno mjesto s lembima i tijekom noći bježi. Utočište je pronašao kod makedonskog kralja Filipa V. Konzulima koji su osvojili Pharos priređen je trijumf u Rimu.

Nakon što je napustio Pharos, Demetrije kreće prema Akarnaniji gdje je Filip V. vodio rat protiv Etolaca. Filip šalje Demetrija u Korint gdje bi trebao biti zaštićen, a kasnije ga prima u svojoj prijestolnici Pelli. Ostatak života Demetrije je ostao Filipov savjetnik. Mislio je kako će možda, uz Filipovu pomoć, uspjeti osvojiti Pharos i zavladatai Ilirskom kraljevinom. Teško je odrediti što se dogodilo s dijelovima kraljevine nakon rata između Rima i Demetrija Pharanina. Navodi se da je možda vlast nad jednim dijelom kraljevine dobio Pinnes dok Korkira, Epidamnos, Apolonija, Issa, Partini i Atintani ostaju pod rimskim protektoratom.

7. SKERDILAJD I MAKEDONCI

7.1 PRVI MAKEDONSKI RAT

Drugi ilirsko-rimski rat završava bijegom Demetrija i postavljanjem Skerdilajda na njegovo mjesto. U kraljevini dolazi do sukoba između različitih dinasta koji su nastrojani promakedonski ili prorimski ili žele lokalnu autonomiju, a svi se oni odupiru osobi koja vlada. Pinnes, koji je sada bio formalni vladar, ostao je vjeran Rimljanima. Prema Liviju, Skerdilajd je od 217. godine prije Krista ilirski kralj (*Scerdiladeus rex Illyriorum*).⁶⁰ Zbog zaštite svojih interesa u Ilirskoj kraljevini, Rim šalje poslanstvo Pinnesu. Kao jedan od razloga dolaska rimskih poslanika navodi se i Pinnesovo obustavljanje plaćanja nameta koji je bio dužan Rimljanima. Nakon ovog događaja Pinnes se više ne spominje u izvorima pa se pretpostavlja da je umro te je tada Skerdilajd postao najmoćniji dinast u kraljevini. Iako je u prošlosti sklopio savez s Makedoncima i sudjelovao s njima u ratovima kao saveznik, sada se okreće protiv makedonskog vladara Filipa V. Kao razlog ovog Skerdilajdina postupka navodi se jedan od prošlih događaja, dok Skerdilajda još nije vladao kraljevstvom. Skerdilajdi je Filip V. u zamjenu za pomoć obećao dio plijena (20 talenata), koji Skerdilajda nikada nije dobio, pa sada šalje 15 lembe kako bi sam namirio taj dug.

Brodovi plove prema Leukadi gdje napadaju korintske brodove Agationa i Kasandra koji su se tamo usidrili. Nakon toga nastavljaju prema Maleji i usput zarobljavaju i pljačkaju trgovce koji su onuda plovili. Do Filipa V. ubrzo dolazi vijest o Skerdilajdinom pothvatu te on zbog toga oprema svoje lađe i šalje ih kroz tjesnac Eurip, ali one ne stižu ilirske brodove. Ovaj pomorski pljačkaški pohod nije bio jedini napad na Makedonce koji je Skerdilajd poduzeo. On također provaljuje u makedonsko područje i pljačka pelagonski gradić Pisej i zauzima neka naselja u Liasaretiji. Pod Skerdilajdinom vlašću nalazile su se sjeverne luke i dio unutrašnjosti, a cilj mu je bio obnavljanje moćne Ilirske kraljevine za što mu je bilo potrebne istočno područje koje su zauzeli Makedonci. Kako bi se mogao fokusirati na ostale ratove koje je imao u planu, Filip V. je morao prvo dovesti u red odnos s Skerdilajdom. Filip V. na Skerdilajda šalje svoju vojsku kako bi mogao vratiti osvojene gradove i uspijeva provesti svoj naum. Treba spomenuti kako je jedan od glavnih Filipovih savjetnika u ovom razdoblju bio Demetrije Pharanin koji je težio osvajanju Pharosa, pa je moguće da se u ovim Filipovim postupcima prepoznaju Demetrijeve namjere. Njegovi dobri odnosi s Rimom nisu

⁶⁰ *Isto*, 281.

bili u pitanju te je 216. godine prije Krista zatražio pomoć Rimljana protiv Filipa V.⁶¹To upućuje na mogućnost da je njegov savez s Rimom počeo već 219. godine prije Krista jer ga Rimljani nisu bili kaznili kada je s Demetrijem bio krenuo južno od Lissosa 220. godine prije Krista.⁶²

U proljeće 216. godine prije Krista Filip V. se sa svojim brodovljem planira iskrcati na ilirskoj obali u Apoloniji, zbog čega Rimljani Skerdilaidi šalju brodove. Filip V. se u strahu od Rimljana na kraju povlači i vraća u Makedoniju. 215. godine prije Krista rimsko nadzorno brodovlje zarobljava makedonski brod na kojemu su pronađeni dokumenti koji svjedoče o sklopljenom ugovoru između makedonskog kralja Filipa V. i kartažanskog vojskovođe Hanibala. Prema dogovoru, 214. godine prije Krista Filip V. je krenuo prema Tarentu, a usput je planirao osvojiti ilirske obalne gradove. Uspio je zauzeti Oricum dok mu se Apolonija odupirala. Rimljani su brzo reagirali i uspijevaju obraniti Tarent na koji je poslan jedan dio Filipovih brodova. Nakon što su doznali za napad na ilirsku obalu, Rimljani šalju Valerija Levina koji osvaja Oricum i pomaže u obrani Apolonije. Levin u pomoć Apoloniji šalje 2 000 vojnika koji noću ulaze u grad i sljedeće noći napadaju kraljevski tabor i ubijaju ili zarobljavaju 3 000 Makedonaca. Filip V. planira bijeg brodom, ali Rimljani blokiraju ušće rijeke tako da je Filip V. bio primoran spaliti svoje brodove i vratiti se u Makedoniju kopnenim putem. Filip V. se vraća u Makedoniju, a rimsko brodovlje trajno ostaje na ilirskoj obali.

Zbog toga je Filip V. odlučio svoje snage usmjeriti na osvajanje unutrašnjosti Ilirske kraljevine, budući da je shvatio da će osvajanje obale biti puno teži zadatak. Također, namjera mu je bila osvojiti područja i stvoriti prepreku između rimskih snaga koje su boravile na ilirskoj obali i Skerdilaidinih snaga na sjeveru. Njegovo osvajanje započinje pokoravanjem Atintana i Partina i prodiranjem u područje Ardijejaca, a na sjever dolazi sve do Lissosa. Ovim osvajanjima zaposjeo je dio Ilirske kraljevine, a planirao je u potpunosti otjerati Rimljane s ilirskih područja. Rimljani su još uvijek držali Apoloniju i Dirahij. Oni odlučuju ponovno pokrenuti svoju istočnu politiku i 211. godine prije Krista sklapaju savez s Etolcima te nešto kasnije i s nekim drugim grčkim zajednicama.⁶³U taj je ugovor bila uključena i Ilirska kraljevina koju je predstavljao Skerdilaid.

⁶¹ *Isto*, 283.

⁶² *Isto*, 283.

⁶³ *Isto*, 285.

Godine 209. prije Krista Filip V. je još bio gospodar teritorija što ih je zauzeo u Iliridi.⁶⁴ Rimljani su zahtijevali natrag Atintaniju, a Skerdilaid ardijejske teritorije, ali pregovori nisu uspjeli. Skerdilaid sa svojim sinom Pleuratom kreće u napad i pretpostavlja se da je uspio vratiti ilirska područja pod svoju vlast (Lissos i ardijejsko područje). Oni su smatrali da su ostvarili svoj cilj, a to je bilo spriječiti Filipovo širenje na zapad. Zbog toga se Rimljani povlače s ilirskog područja. Filip V. odlučuje iskoristiti ovu priliku i pokorava Etolce koji su 206. godine prije Krista morali sklopiti mir s Makedoncima. Na čelu s konzulom Sempronijem Tudintanom Rimljani šalju pojačanje u ilirske krajeve. Sempronije pristaje u Dirahij s 35 ratnih brodova, 10 000 pješaka i 1 000 konjanika. Na kraju Filip V. i Sempronije sklapaju mir 205. godine prije Krista u gradu Phoinike. Obje strane pristaju na mirovnu pogodbu da neće jedna napadati drugu, ali da neće napadati ni saveznike protivnika. Filip V. je morao predati područja Partina, Atintana i Dimallum, a zadržao je područje Dasaretije. Ovim mirovnim ugovorom završava Prvi makedonski rat.

7.2 DRUGI MAKEDONSKI RAT

Kao što je već spomenuto, Filip V. vraća većinu osvojenih područja i jedno se vrijeme na ilirskom području ne događa ništa značajno, to jest ne dolazi do nikakvih sukoba. Rim ratuje s Kartagom, a Filip V. djeluje u Maloj Aziji. Iako su zaokupljeni drugim ratom, Rimljani još uvijek žele imati kontrolu nad događajima na ilirskim područjima. U proljeće Rimljani šalju poslanike koji se zaustavljaju u Phoinike, Atamaniji, Etoliji i Aheji na putu u Atenu. Nakon što su uspjeli riješiti sukobe s Kartagom, Rimljani i saveznici su planirali napad na Makedonce. Nije poznato koji su bili uzroci ove intervencije, ali se smatra da se možda htjelo kazniti Filipa V. zbog savezništva s Hanibalom ili manje vjerojatno, Filip V. nije poštovao odrednice mira iz Phoinike. Sredinom rujna 200. godine prije Krista konzul Publije Sulpicije ukrcava se s vojskom u Brundiziju kako bi krenuo u područje Apolonije.⁶⁵ Jedan dio vojske zimuje u Pireju ili u Halkidu, drugi dio se nalazi u Korkiri. Legat Lucije Apustije pljačka ilirska područja koja su bila pod kontrolom Makedonaca i zauzima Antipatriju i utvrde. Pokušavajući iskoristiti ove prve rimske uspjehe, Pleurat, Baton, Dardanac i Aminandar nude Rimljanima svoje savezništvo protiv Makedonaca.

U proljeće 199. godine prije Krista rimska strana obnavlja operacije napredovanjem preko Dasaretide, potom konzul uspijeva potisnuti makedonskog kralja, stiže u Erodeju i

⁶⁴Isto, 285.

⁶⁵P. Cabanes, Iliri od Bardileja do Gnečija, 164.

Elimiotidu da bi prešao u Orestidu gdje zauzima Celetar (današnju Kastoriju), a vraća se preko Pelija koji osvaja, potom preko Dasaretide do Apolonije.⁶⁶ Za to vrijeme Pleurat i Dardanci sa sjevera prodiru u Makedoniju. Novi konzul Publije Vilije Tapul koji je kao provinciju dobio Makedoniju, već od dolaska u južnu Iliriju sukobljava se s ozbiljnom bunom veterana koji se žele vratiti u Italiju, pa zbog toga, u proljeće 198. godine prije Krista, prepušta inicijativu za operacije Filipu V.⁶⁷ Nakon toga rimska i makedonska vojska ratuju na granici Epira i Atintanije. Filip V. je u ovo vrijeme izgubio skoro sva ilirska područja kojima je vladao, a koja sada postaju nezavisna zona. Novi konzul Tit Kvinkcije Flaminin uspijeva opkoliti Makedonce u klancima Aoja. Rat se otada vodi na području Tesalije. Nakon pregovora u Lokridi Filip predaje ostatak ilirskog teritorija Rimljanima, a nakon bitke kod Kinoskefala sklapa mirovni ugovor s Pleuratom II. i predaje mu grad Lihnid i dolinu gornjeg toka rijeke Škumbi. Naime, tim je prostorom jednim dijelom prolazila buduća via Egnatia, a još je bitnije da je pomoću tog teritorija Pleurat II. imao kontrolu nad vezom između sjevernog dijela svoje kraljevine, zemlje Ardijejaca te područje Skodra, Lissosa i Dasaretide. Područje kojim je vladao Pleurat II. okruživalo je i obalne gradove koji su se nalazili pod rimskom protektoratom.

Pleurat II. je ovom nagodbom dobio vlast nad strateški važnim položajem i više se nije morao bojati makedonske opasnosti. Pleurata II. je vjernost Rimu učinila jednim od najmoćnijih i najbogatijih ilirskih kraljeva čiji se teritorij rasprostirao od Liburna na sjeveru do Epira na jugu, a osim velike kopnene vojske, obnavlja i pomorsku flotu. No, s druge strane, njegove su postupke pomno pratili Rimljani koji mu za zadaću daju da održava mir na granici s Makedonijom. Rimu je bilo potrebno da vlada mir na ilirskoj obali koja bi im možda u budućnosti mogla zatrebati. Ilirske luke su služile Rimljanima za ukrcavanje i iskrcavanje trupa, neki od takvih slučajeva su: Flaminijeve trupe koriste grad Orik, rimske se trupe tijekom seleukidske prijetnje vraćaju u Apoloniju, Lucije Kornelije Scipion isto koristi Apoloniju za iskrcavanje. U etolsko-sirijskom ratu Pleurat II. sudjeluje kao saveznik Rima i u Korintskom zaljevu sa 60 lemna pljačka etolske otoke. O zadnjim godinama Pleuratove vladavine gotovo se ništa ne zna. Smatra se da je Pleurat II. više pažnje posvetio obnavljanju zemlje koja je bila poprište borbi u ratu s Makedoncima. Navodi se da Pleurat obnavlja

⁶⁶ *Isto*, 164.

⁶⁷ *Isto*, 165.

gradove i utvrde koje su bile opljačkane. Pleurat II. je umro i naslijedio ga je sin Gencije nekog neodređenog datuma između 189. i 181. godine prije Krista.⁶⁸

Prilog 2: Prikaz Filipa V. na kovanici

⁶⁸ *Isto*, 168.

8. TREĆI ILIRSKO-RIMSKI RAT

Kako je već prethodno spomenuto, mirom u Kinoskefali koji je sklopio s Ilirima, Filip V. je morao vratiti gotovo sva osvojena ilirska područja. Kako bi mogli ispuniti sve zahtjeve koje su imali njihovi saveznici (a koji su tražili da se kazni Filip V. zbog saveza s Hanibalom), Rimljani su prekrajali granice osvojenih područja i proširili svoje ilirske posjede prema Makedoniji, a Pleurat II. je dobio vlast nad Partinima i Lihnidom. Kako bi obnovio saveze s drugim narodima, Filip V. je postao saveznik Rima u ratu Etolaca i Antioha Sirijskog s ciljem da vrati dio područja izgubljenog mirom u Kinoskefali. Rimljani su Makedoniju još uvijek smatrali konkurencijom i njihov krajnji cilj je možda čak bilo potpuno uništenje te države. Pleurat II. je smatrao kako je rimska vanjska politika dosta agresivna i Rim je ponekad doživljavao kao prijetnju te se u posljednjim godinama svoje vladavine sve više približava Makedoniji u kojoj je Filipa V. na prijestolju zamijenio Perzej.

Kao što sam spomenula u prethodnom poglavlju, između 189. godine prije Krista i 181. godine prije Krista Pleurat II. umire, a nasljeđuje ga njegov sin Gencije. Gencije se spominje 180. godine prije Krista kada je Lucije Duronije s ekspedicije po Jadranu stigao u Brundizij i zatim pred Senatom u Rimu optužio Gencija za gusarenje i mrcvarenje rimskih građana i saveznika, koje je držao zarobljene na Korkiri (Korčuli).⁶⁹ Naime, Duroniju je kao pretoru na upravljanje bila dodijeljena Apulija i područje Histra (ta su se područja žalila da su ugrožena pljačkaškim pohodima). On optužuje Gencija za gusarstvo zato što su svi brodovi koji su pljačkali obalu gornjeg Jadrana bili iz Ilirske kraljevine. Kako bi riješio problem gusarstva, Duronije šalje poslanike Genciju s ciljem da se postigne dogovor. Međutim, Duronijevi poslanici nisu dobili priliku razgovarati s Gencijem, a kao razlog se navode Gencijeva bolest i boravak u najudaljenijem dijelu kraljevine. Nakon Duronijevog govora pred Senatom, Senat posjećuju Gencijevi poslanici koji opovrgavaju optužbe koje su iznesene protiv Gencija. Senat od Gencija traži da prvo oslobodi Rimljane koji su bili zarobljeni na Korkiri, te da će nakon toga Gencije i njegovi poslanici dobiti odgovor Senata. Iako je Senat u prošlosti reagirao zbog Teutinih gusarskih pohoda, ovaj put odlučuju ne reagirati na ilirsko gusarstvo.

U proljeće ili rano ljeto 172. godine prije Krista Gencije se opet spominje i u tim se zbivanjima spominju Isejci, vjerni rimski saveznici koji su im bili jedina zaštita pred ilirskim

⁶⁹ M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, 304.-305.

presezanjima.⁷⁰ Rimljani su u to vrijeme planirali napad na Makedoniju i dok su se pripremali za taj rat, pred Senat dolaze isejski poslanici koji optužuju Gencija da je već drugi put opljačkao njihove krajeve. U međuvremenu, Senat od Isejaca doznaje da Gencije i makedonski vladar pripremaju rat protiv Rimljana te da Gencije u Rimu drži svoje poslanike kao uhode. Senat poziva Gencijeve poslanike koji tvrde da su došli kako bi obranili Gencija od optužbi Isejaca. Senat odbija poslanicima dati odgovor, već šalje svoje poslanike Terencija Varona, Gaja Pletorija i Gaja Cicereja Genciju koji su ga trebali obavijestiti o optužbama Isejaca. U jesen 172. godine prije Krista Gnej Sicinije je isplovio iz Brundizija i došao u Epir s 5 000 vojnika i 300 konjanika.⁷¹ Vojnicima je zapovijedano da zauzmu castelle na području Dasareta i Ilira zbog zaštite od makedonskih napada. Ovaj bi se rimski potez mogao protumačiti i kao upozorenje Genciju, budući da Rimljani nisu bili sigurni kojoj će se strani prikloniti u ratu, a ovime su uspjeli teritorijalno razdvojiti Gencija i Perzeja.

U to su vrijeme Rimljani slali svoje poslanike po cijelom Sredozemlju kako bi sklopili što više saveza pripremajući se za rat s makedonskim vladarom Perzejom. Genciju je također poslan Lucije Decimije čija je zadaća bila izvidjeti situaciju i nagovoriti Gencija na savez u ratu protiv Perzeja. Navodi se da se Lucije Decimije vratio u Rim i da nije ništa postigao. Gencije je računao na to da će doći do rata između Rima i Makedonije, ali je isto tako mislio da je moguć i napad na njegovu Ilirsku kraljevinu. Znao je da mu je za ratovanje potreban novac, te zato odlučuje početi kovati svoj novac na kojemu je umjesto imena gradova stavljao je svoj lik i naziv *basileos Genthios*. Tako je u cijeloj Ilirskoj kraljevini uveden jedinstveni novčani sustav. Kovnice doživljavaju procvat, a reforme koje provodi donose mu novac koji mu je bio potreban. Jednako je važno spomenuti da je Gencijeva kraljevina polako napredovala što je zabrinjavalo Rimljane. Uloga Ilira bila je da štiti područja pod rimskim protektoratom od Makedonaca, a Rimljani su se bojali da će se Gencije pridružiti Perzeju.

Rimljani prebacuju 40 000 vojnika u Tesaliju i čekaju na Perzejev napad, ali na kraju ne dolazi do sukoba. Međutim, do okršaja nije došlo i ljeto 171. godine prije Krista prošlo je bez sukoba i ikakvih rezultata jer su protivnici stajali na istim položajima.⁷² Zatim vojska ulazi u Apoloniju i oduzima Genciju 54 lađe, a kasnije zauzima i ilirska naselja Ceremiju i Karnunt. Na ove rimske pothvate Gencije nije reagirao. Rimljani polako dopremaju u Ilirsku kraljevinu sve veći broj vojnika i u Issi drže pripremljeno brodovlje koje je trebalo, ako je bilo

⁷⁰ *Isto*, 305.

⁷¹ *Isto*, 306.

⁷² *Isto*, 309.

potrebno, intervenirati protiv Gencija. Rimljani šalju još vojnika u kraljevinu, tako da je broj narastao na 15 000. Makedonski vladar Perzej tijekom zime napada Rimljane na sjeveru i zapadu, području Dardanije i Penesta. Rimljani gube bitku kod Uskana, a Perzej nastavlja svoje napredovanje zauzimanjem utvrde Draudak i još 11 drugih utvrda. Perzej šalje Genciju poslanike Adaja i Pleurata koji su ga trebali izvijestiti o njegovom uspješnom sukobu s Rimljanima i ponuditi mu da sklopi savez s Makedoncima.

Iako je Gencije bio blizak Makedoncima, on im odgovara da zbog manjka financijskih sredstava ne može sudjelovati u ratu protiv Rimljana. Nakon što je pobijedio Rimljane na južnom krilu Ilirije, Perzej se vratio u Stuberu i odande uputio na dvor kralja Gencija dvojicu legata, ilirskog prebjega Pleurata i Makedonca Adeja iz Berma.⁷³ Poslanici su opet dobili isti odgovor, Gencije je ponovno tražio novac za sudjelovanje u ratu, tako da su se ponovno vratili bez rezultata. Navodi se da je Gencije tražio 300 talenata i određena jamstva, a Perzej mu šalje samo 10. Navodi se da je Perzej bio spreman isplatiti cijeli iznos tek kada Gencije ispuni planove o ratu. Razlog ovog Gencijevog odugovlačenja je nepripremljenost za rat ili želja da od Perzeja dobije što veću svotu novca. U međuvremenu, položaj rimske vojske na ilirskom području nije bio baš dobar: Rimljani ne uspijevaju zauzeti Fanote u Epiru, a još treba dodati da su Epirani bili u savezu s Makedonijom. U kasnu jesen 169. godine prije Krista stiglo je posljednje makedonsko poslanstvo i Gencije je sklopio savez s Perzejem u Meteonu i u Diumu u Makedoniji, vjerojatno na prijelazu 169. u 168. godinu prije Krista.⁷⁴

Pred Gencija dolaze rimski poslanici Marko Perpena i Lucije Petilije. Iako je Gencije, i to nakon detaljna ugovora s Perzejem, uvidio da ga taj vara na prvom koraku, bacio je u tamnicu Perperna i Petilija iako su bili rimski veleposlanici čiji je zadatak bio odvratiti ga od suradnje s Perzejem.⁷⁵ Kopnenu vojsku Gencije šalje prema gradu Basaniji, a svoje brodovlje šalje na Dirahij i Apoloniju, dok Gencijev brat Karavancije odlazi na sjever kako bi zauzeo područje plemena Kava. Brodovlje koje je poslano na Dirahij i Apoloniju moralo se povući na sjever zbog rimske intervencije. U proljeće 168. godine prije Krista Senat je nakon dojava da je stanje u Iliridi slabo zbog prošlogodišnje Perzejeve kampanje odlučio poslati u Makedoniju konzula L. Emilija Paula kao zapovjednika kopnene vojske i Gneja Oktavija, zapovjednika brodovlja.⁷⁶ Nakon dolaska u Apoloniju, dobivaju vijesti da je Gencije napao Basaniju. Lucije Anicije (koji je bio poslan u Iliriju) u pomorskoj bitki pobjeđuje Gencija i svoj put

⁷³ Mirko Vidović, *Povijest jadransko-podunavskih zemalja do stoljeća sedmog*, Škorpion, Zagreb 2012., 191.

⁷⁴ M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, 310.

⁷⁵ M. Vidović, *Povijest jadransko-podunavskih zemalja do stoljeća sedmog*, 196.

⁷⁶ M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, 310.

nastavlja kopnom te osvaja južna područja dok rimska vojska dolazi do Skodre u koju se Gencije povukao. Gencije je u Skodri čekao pomoć brata Karavancija, ali pomoć nije došla. Gencije doznaje da su neki njegovi podanici odlučili istupiti iz kraljevine a to su bili Taulanti, Pirusti, Daorsi i gradovi Rhizon, Oleinija, Akruvija i Issa. Jedino što mu je preostalo je da se brani iz Skodre koja je bila dobro utvrđena. Iako je mogao iskoristiti dobar položaj grada, Gencije se odlučuje za bitku izvan grada na ravnici. Brojčano nadmoćni Rimljani odnose pobjedu te Gencije šalje Aniciju svojeg poslanika s ciljem da sklopi primirje. Na kraju se Gencije predaje Aniciju.

Nekoliko dana kasnije dolazi do bitke kod Pidne u kojoj Emilije Paulo pobjeđuje Perzeja čime je otklonjena makedonska prijetnja. Perzej se predaje zapovjedniku brodovlja Gneju Oktaviju, a u Meteonu Rimljani zarobljavaju Karavancija, Gencijevu ženu Etlevu i sinove Pleurata i Skerdilaida. Nakon pobjede, Anicije saziva sastanak prvaka ilirskih područja u Skodri. Na sastanku se objavljuje rimska odluka da Iliri budu slobodni, to jest da će se rimska posada povući iz gradova te da će narodi koji su prešli na rimsku stranu tijekom rata s Gencijem i Makedoncima biti izuzeti od plaćanja poreza. Sljedeća odluka je bila podjela Ilirske kraljevine na tri dijela: prvi dio je bio onaj koji su Rimljani već zauzeli, drugi je bio područje Labeata i treći Akruvij, Rizon, Olcinij i njihovi susjedi.

Gencijev poraz u Trećem ilirsko-rimskom ratu označava pad Ilirske kraljevine. Zadnji pokušaj otpora Rimljanima pokazuju Ardijejci i Plereji koji su tridesetak godina nakon završetka rata krenuli u gusarske pohode u krajeve koji su bili pod rimskom zaštitom. Rimljani im šalju poslanstvo i nude im da se predaju. No Ardijejci i Plereji odbijaju te uvjete pa Rim 135. godine prije Krista upućuje na njih vojsku od 10 000 pješaka i 600 konjanika.⁷⁷ Shvativši da nisu spremni za rat, Ardijejci i Plereji se predaju i Rimljani ih, kako im više ne bi stvarali probleme, sele u unutrašnjost. Nenavikli na uvjete koji su tamo vladali, Ardijejci ubrzo izumiru te se od kraja 1. st. pr. Kr. više ne spominju u izvorima.

⁷⁷I. Pamić, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, 104.

9. CEZAR I ILIRIK

Cezar se s druga dva ambiciozna i beskrupulozna aristokrata, Pompejem i Krasom, udružio u neformalni savez koji historiografija prepoznaje kao “prvi trijumvirat” i koji po mnogočemu simbolizira kraj republikanskog (republikanskih) sustava vlasti.⁷⁸ Nakon isteka jednogodišnje službe konzula u Rimu, Julije Cezar je na prijedlog pučkog tribuna Publija Vatinija bio imenovan 59. godine prije Krista za prokonzula Cisalpske Galije u trajanju od 5 godina.⁷⁹ Kasnije je na upravu dobio i Transalpsku Galiju i Ilirik. Ilirik je u to vrijeme obuhvaćao područje od Istre do Lissosa uključujući Histre, Liburne, Japode, Isejski savez sa Salonom, Naronu s okolicom, Daorse, Plerejce, Ardijejce i Labeate.

U zimi 57./56. godine prije Krista, nakon prokonzulata koji je uključivao i imperij, dakle potpunu vojničku vlast nad ovim područjem, u Galiji je pobijedio Germane i Belge te je smjestio legije na zimovanje u Akvileji.⁸⁰ U svojim zapisima sam je zabilježio da će krenuti u Ilirik s namjerom da upozna narode koji su tamo boravili i da upozna njihove krajeve. Zbog problema s Venetima ipak ne uspijeva ostvariti svoj naum i posjetiti Ilirik. Još dok je boravio u Akvileji posjećuju ga isejski poslanici i Rimljanin Gavenije. Isejci su se tužili da njihova prava na području Salone ugrožavaju rimski zakupnici i trgovci. Kako bi osigurao Isejsku naklonost, Cezar Issu oslobađa plaćanja pristojbe rimskoj vojsci, daje im pravo na slobodnu plovidbu u Manijskom zaljevu i neometanu trgovinu s ilirskim zaleđem. Smatra se da je Cezar vjerojatno uzeo u obzir stratešku važnost Isse te je povlasticama htio osigurati njezino savezništvo u slučaju rata.

Zbog problema s Pirustima 54. godine prije Krista rimska vojska dolazi u južni dio Ilirika. Pirusti se spominju kod uređivanja područja Ilira nakon rata s Gencijem, kada rimski konzul Anicije oslobađa neka ilirska plemena plaćanja poreza (među njima su bili i Pirusti). Važno je spomenuti da su Pirusti bili rimski saveznici tijekom rata s Gencijem. Što se tiče područja koje su nastanjivali, ono se još ne može sa sigurnošću odrediti, ali se misli da su naseljavali brdske predjele Crne Gore, oko Plevlja i dijelove jugoistočne Bosne i Hercegovine.

Primorje je bilo bogato zbog trgovine, a ovaj put su Pirusti odlučili iskoristiti Cezarovu zaokupljenost Galijom kako bi pljačkali. Zabilježeno je da se ponekad znalo

⁷⁸ D. Džino, A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ*, 122.

⁷⁹ *Isto*, 123.

⁸⁰ M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, 371.

dogoditi da narodi iz unutrašnjosti odlaze u pljačkaške pohode u južno primorje. Cezaru je javljeno da Pirusti pustoše krajeve susjedne pokrajine te zbog toga kreće prema Iliriku. Od savezničkih gradova je tražio da okupe vojsku kako bi pripremio napad. Pirusti shvaćaju ozbiljnost situacije i preko poslanika Cezaru poručuju da pljačke o kojima je bio obaviješten nisu bile službeni napad, već djelo nekog lokalnog dinasta. Cezar im postavlja uvjet: ako vrate zarobljenike neće ih napasti, a ako ih ne vrate, on će s vojskom krenuti na njihov teritorij. Pirusti na kraju dovode zarobljenike i ne dolazi do rata. Iako se na kraju nije sukobio s Pirustima, jedno drugo pleme mu je pravilo probleme. To su bili Delmati koji su rimskim saveznicima Liburnima oduzeli grad Promonu. Liburni se nisu mogli obraniti od Delmata i zbog toga traže Cezarovu pomoć. Rimljani na Delmate šalju vojsku, ali su ih Delmati uspjeli savladati.

Oko 10. siječnja 49. godine prije Krista Cezar je sa samo jednom od svojih legija iz Galije prešao Rubikon, rijeku koja je bila sjeverna granica Italije.⁸¹ Naime, Cezar se 49. godine prije Krista upustio u građanski rat unutar Italije, poput novog Hanibala, tvrdeći da mora braniti slobodu rimskog naroda, nedodirljivost tribuna te (iskrenije) vlastito dostojanstvo.⁸² Razlog zbog kojega spominjem ovaj rat je taj što se on vodio i na nekim područjima Ilirika. Pompej je ukrcao većinu svoje vojske, koja je nakon posljednjeg novačenja sada brojila 5 legija, i zaplovio prema Dirahiju, na suprotnoj strani Jadrana.⁸³ Važnost teritorija uz istočnu obalu Jadrana, koji je Vatinijev zakon ujedinio kao iliričku zonu odgovornosti, porasla je zahvaljujući početnom tijeku sukoba i strategiji koju je izabrao Pompej Veliki.⁸⁴ U sjevernoj Liburniji, između otoka Kurikte (Krka) i liburnske obale, sukobljavaju se Cezarovi legati Marko Antonije i Publije Kornelije Dolabela i Pompejevi zapovjednici Marko Oktavije i Lucije Skribonije Libon. Smatra se da su Cezarovi legati branili to područje jer su htjeli zaštititi ulaz preko Istre u Italiju. Cezarovi su legati pobijeđeni, a Oktavije i Libon zarobljavaju preostalo ljudstvo. Oktavije svojim brodovima plovi prema Saloni koju namjerava osvojiti (taj grad bio Cezarov saveznik). Stanovnici Salone se uspijevaju obraniti te čak zauzimaju Oktavijeve logore. Oktavije zbog toga bježi svojim brodovima u Dirahij, gdje se nalazio Pompej.

⁸¹ Mary Beard, *SPQR: povijest starog Rima*, Školska knjiga, Zagreb 2018., 256.

⁸² Robin Lane Fox, *Klasični svijet: epska povijest Grčke i Rima*, Naklada Ljevak, Zagreb 2008., 310.-311.

⁸³ Skupina autora, *Povijest 4: Rimsko Carstvo*, Europapress holding, Zagreb 2009, 113.

⁸⁴ D. Džino, A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ*, 133.

Nakon bitke kod Farsala, Pompejev je cilj učvrstiti svoj položaj u Iliriku. Zbog toga Cezar u Ilirik šalje Kvinta Kornificija koji uspijeva pokoriti područja koja nisu podržavala Cezara (kao što su to bili Delmati). Kornificije zarobljava Oktavijevo brodovlje, a većina Pompejevih snaga se sklanja u Ilirik blizu Makedonije. Kada je Cezar to doznao, u Ilirik šalje Aula Gabinija kako bi konačno porazio Pompeja jer je znao da ako ništa ne poduzme, Pompej će opet prouzrokovati rat na tom području. Gabinije stiže u Ilirik u zimu 48. godine prije Krista, a tamo su ga dočekale poteškoće: područje na kojem je boravio bilo je siromašno, zbog morske blokade i oluja nije mogao dobavljati namirnice, a zbog neprijateljski raspoloženog stanovništva njegova je vojska bila napadana. U jednoj zasjedi koju su mu pripremili Delmati, rimskoj su vojsci oduzeli zastavne simbole. Shrvan težinom svih mogućih nedaća, umro je rano, 47. godine prije Krista u Saloni.⁸⁵

Gabinijev neuspjeh je ohrabrio Oktavija koji je htio osvojiti Ilirik. Iako je fizički bio u lošem stanju, Vatinije okuplja vojsku i kreće u pohod. Kod Epidaura sreće Oktavijevo brodovlje koje opsjeda taj grad i tjera ga u bijeg. Oktavije tada plovi do Tauride, ali ga tu stiže Vatinije i dolazi do sukoba. Iako je Oktavijevo brodovlje bilo brojnije, Vatinijeva se posada istaknula junaštvom koje ih je na kraju i dovelo do pobjede. Vatinijevi brodovi svojim kljunovima probijaju protivničke, a vojnici prelaze na neprijateljske brodove kako bi ih zauzeli. Vatinije na kraju pobjeđuje i zarobljava jedan dio brodova. Oktavije bježi s preostalim brodovljem, a Vatinije sa svojim brodovljem plovi do Isse čiji mu se stanovnici predaju. Nakon što je osvojio Ilirik, Vatinije ga vraća Kornificiju na upravu i povlači se u Brundizij. Nakon pobjede Cezara nad Pompejem Ilirikom vladaju namjesnici koji se povremeno sukobljavaju s Delmatima. Sukobom Oktavija i Vatinija završavaju sukobi u Iliriku za vrijeme Cezara. Julije Cezar ubijen je 15. ožujka 44. godine prije Krista ili, prema rimskom kalendaru, na martovske ide.⁸⁶

⁸⁵M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, 392.

⁸⁶M. Beard, *SPQR: povijest starog Rima*, 260.

10. OKTAVIJAN I ILIRIK

Nakon Cezarove smrti na vlast dolazi njegov posinak Oktavijan. Oktavijan je povukao velik broj svojih vojnih efektiv iz provincije, jer mu je nedostajalo vojske za težak sukob sa Sekstom Pompejem, koji je počeo 38. godine prije Krista.⁸⁷ Taj je potez prouzrokovao nekakav oblik anarhije u Iliriku te su pojedine zajednice prestale Rimljanima plaćati danak. Nakon što je porazio Seksta Pompeja i tako si osigurao kontrolu nad zapadnim dijelom države, Oktavijan je usmjerio svoju pažnju na istočni dio u kojem su sada sve češće izbijali nemiri. Kao povod njegovih ilirskih pohoda može se navesti cilj da osigura područje koje povezuje Apeninski poluotok i Grčku i Malu Aziju. Iako su ga događaji u Iliriku uhvatili nesprennog, Oktavijan je ovu situaciju vidio kao priliku da se dokaže kao vojskovođa (njegov protivnik Marko Antonije uživao je veći ugled). Oktavijanu su u ratu s Ilirima pomagali političari i vojni stratezi Gaj Celinije Mecenat i Marko Vipsanije Agripa. Napad na Ilirik nije planiran kao veliki vojni pothvat, već kao mješavina kaznene ekspedicije i rata radi podizanja Oktavijanova ugleda.

Prije Oktavijanovog pohoda 35. godine prije Krista, Agripa sa svojim brodom plovi jadranskom obalom kako bi smirio plemena koja su stvarala probleme. Tako je u jednoj kampanji svladao Oksijeje, Bathijate, Kambeje, Kiambre, Menomere i Piriseje.⁸⁸ Ova su plemena živjela na području između Narone i Dirahija. Na obali su probleme Rimljanima stvarali i stanovnici otoka Melite i Korkire zbog gusarenja. Oktavijan zadužuje Agripu za ovaj pohod i on uspijeva pokoriti ovo područje. Nakon pohoda, svi mlađi muškarci otoka su ubijeni, a ostali su prodani u ropstvo. Agripa se još sukobljava s Liburnima kojima oduzima brodove, a kao razlog se navodi da su se Liburni bavili gusarstvom, odbili plaćati danak i želja da se odcijepi od Rima. Oktavijanov pohod počinje 35. godine prije Krista, a kao cilj Oktavijan si zadaje potvrdu rimske vlasti u Iliriku i kažnjavanje gusarstva koje je i u prošlim razdobljima stvaralo probleme Rimu. Krećući iz Akvileje, Oktavijanu su se prvi na putu našli Japodi.

Brodovi s vojnicima iskrcavaju se u Senii koja je bila važna baza za ulazak na japodsko područje. Oktavijan svojom vojskom prodire preko planine Albija i napada Japode, koji su u to vrijeme naseljavali područje od Okre na zapadu do rijeke Une na istoku, na sjeveru od gornjeg toka rijeke Kupe a na jugu do Velebita. Rimljanima je glavni cilj bio

⁸⁷ D. Džino, A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ*, 149.

⁸⁸ M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, 412.

osvojiti njihovo središte Metulum koji je bio smješten na gusto obraslom brdu na dva grebena koja dijeli uska dolina. Rimljani su napadali bedeme i uspjeli su ih zauzeti, dok su se u međuvremenu Japodi povukli iza drugog bedema. Kako bi osvojili grad, Rimljani grade četiri mosta. Tijekom bitke, Japodi uspijevaju srušiti tri mosta zbog čega se vojnici nisu usudili stupiti na četvrti. Kako bi ohrabrio svoje vojnike, Oktavijan je sa štitom u rukama pojurio na most. Vojnici su krenuli za njim, a most je pod velikom težinom propao. Oktavijan je tom prilikom ozlijeđen, ali naređuje gradnju novih mostova kako bi pokazao da nema namjeru odustati, a na kraju je Metulum ipak osvojen. Iako je grad bio dobro utvrđen s više prstenova bedema, Japodi se nisu uspjeli obraniti od organiziranih legionara.

Rimska vojska kreće prema sjeveru gdje se nalaze Panoni i cilj im je osvojiti Segestu. Područje Panonaca bilo je od velike strateške važnosti zato što je bilo središnja točka između zapada i istoka u smjeru Italija- donje Podunavlje i juga i sjevera u smjeru Jadran-središnje Podunavlje. Oktavijan je smatrao da će mu Segesta dobro poslužiti kao baza za rimsku vojsku u budućnosti u ratovima protiv Dačana i Bastarna. Oktavijan je od Segestana tražio da mu dopuste da njihov grad bude polazište prema Dačanima što su Segestani prvo prihvatili, ali kada se vojska počela približavati, zatvorili su gradska vrata. Nakon mjesec dana opsade Oktavijan osvaja Segestu i ostavlja 25 kohorti kako bi čuvale to područje i nastavlja dalje.

Godine 34. prije Krista vrati se Oktavijan iz Rima preko Japudije i Liburnije i dođe svojoj vojsci, koja je već bila u području Delmata pod zapovjedništvom M. Agripe.⁸⁹ Delmati, koji su još Cezarovom Gabiniju stvarali probleme, još uvijek su posjedovali *signe* koje su preoteli za vrijeme Cezara. Kada su čuli da se Oktavijan kreće prema njima međusobno su sklopili savez, okupili vojsku od 12 000 vojnika i za zapovjednika odabrali Verza. Verz zauzima Promonu i tamo smješta svoju vojsku. Dok je jedan dio vojske je bio smješten u gradu, drugi dio je bio raspoređen na brežuljcima oko grada gdje su vojnici stražarili. Uskoro Promonu napadaju Rimljani koji su je opkolili sa svih strana. Oktavijan veći dio vojske šalje na bedeme, a tijekom noći rimski vojnici ubijaju stražare na brežuljcima. U pomoć Delmatima dolazi Testim, ali mu rimska vojska ne dopušta da se priključi Delmatima u Promoni. Rimljani na kraju osvajaju grad, a Testim otpušta svoju vojsku kojoj naređuje da se razdvoji širom područja. Rimljani osvajaju veća delmatska uporišta, a nakon opsade im stanovnici Sinodiuma obećavaju isplatiti danak. Oktavijan nastavlja pokoravanje susjednih plemena koja mu se većinom predaju te ne samo da je smirio situaciju u Iliriku, već je i zaposjeo područja

⁸⁹Marin Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, Matica hrvatska, Šibenik 2007., 22.

koja nikada nisu bila u sklopu Ilirika. Oktavijan je 29. godine prije Krista proslavio trijumf nad Delmatima, a plijenom iz ovih ratova sagradio je u Rimu jednu knjižnicu i portik nazvan po njegovoj sestri *porticus Octaviae*.⁹⁰ Posljedice Oktavijanovog ratovanja u Iliriku su uvođenje reda u Iliriku i učvršćivanje rimskih baza u nekim krajevima, te proglašavanje nekih gradova kolonijama.

Prilog 3: Prikaz Oktavijana u odori vrhovnog vojnog zapovjednika

⁹⁰ M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, 23.

11. ZAKLJUČAK

Na kraju mogu zaključiti da su Iliri često koristili razdoblja slabosti svojih susjeda Makedonije i Epira te rimske zauzetosti osvajanjem drugih područja kako bi zauzimali nova područja ili gusarili. Iako su Ilire činila različita plemena, oni se s vremenom počinju organizirati u države ili kraljevstva. Iako se Ilirska kraljevina po vojnoj moći nije mogla mjeriti s Rimskim Carstvom, ipak se par puta uspjela oduprijeti njegovom napadu. Što se tiče ilirskih kraljeva, jedni su se sukobljavali i pokušavali oduprijeti Rimu (kao što su to bili Teuta i Gencije), dok su drugi poštivali ugovor s Rimljanima (kao što je to bio Pleurat II. koji je čak nudio Rimljanima pomoć). Ilirska obala je uvijek bila privlačna ilirskim susjedima zbog bogatih luka i povoljnog položaja. Rimljani su također nastojali kontrolirati ilirsku obalu koja im je omogućavala nadzor nad Otrantskim vratima, ali isto tako ima je činila poveznicu s grčkim svijetom (nakon Prvog ilirsko-rimskog rata dolazi do prvog diplomatskog kontakta između Rima i Grka). Nakon što su dovoljno upoznali ilirsku obalu, Rimljani su odlučili zauzeti i unutrašnjost. Iako su neka ilirska područja bila pod rimskom vlašću, Iliri su im često pobunama zadavali probleme.

12. POPIS LITERATURE

1. Beard, Mary, *SPQR: povijest staroga Rima*, Školska knjiga, Zagreb 2018.
2. Cabanes, Pierre, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Svitava, Zagreb 2002.
3. Džino, Danijel, Domić Kunić, Alka, *Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ*, Školska knjiga, Zagreb 2013
4. Katičić, Radoslav, "Suвременa istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija", u: *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba održan 15. i 16. maja 1964.*, ur. Alojz Benac, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1964.
5. Lane Fox, Rubin, *Klasični svijet: epska povijest Grčke i Rima*, Naklada Ljevak, Zagreb 2008.
6. Matijašić, Robert, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Leykam international, Zagreb 2009.
7. Mirdita, Zef, *Dardanci i Dardanija u antici*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2015.
8. Pamić, Ivan, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, Alfa, Dubrovnik 2018.
9. Rendić Miočević, Duje, *Iliri i antički svijet*, Književni krug, Split 1989.
10. Skupina autora, *Povijest 4: Rimsko Carstvo*, Europapress holding, Zagreb 2007.
11. Skupina autora, *Praistorija jugoslavenskih zemalja, Svezak 5: Željezno doba*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1987.
12. Stipčević, Aleksandar, *Iliri: povijest, život, kultura*, Školska knjiga, Zagreb 1989.
13. Vidović, Mirko, *Povijest jadransko-podunavskih zemalja do stoljeća sedmog*, Škorpion, Zagreb 2012.
14. Wilkes, John, *Iliri*, Laus, Split 2001.
15. Zaninović, Marin, *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb 2015.
16. Zaninović, Marin, *Ilirsko pleme Delmati*, Matica hrvatska, Šibenik 2007.

13. POPIS PRILOGA

Prilog 1: Bista Teute

<https://www.antenazadar.hr/clanak/2016/03/teuta-odluna-i-ratoborna-ilirska-kraljica/>

Prilog 2: Prikaz Filipa V. na kovanici

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19553>

Prilog 3: Prikaz Oktavijana u odori vrhovnog vojnog zapovjednika

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44959>